MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
KARA HARP OKULU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emrah BOZOK
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN - Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK
Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ - Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

TÜRK TARİH MÜZESİ VE PARKI

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI
21-22 HAZİRAN 2022

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN

Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK

Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ

Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ

KARA HARP OKULU

ANKARA

Millî Savunma Üniversitesi Yayınları

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI
21-22 Haziran 2022

Yayına Hazırlayan:
Doç. Dr. Emrah BOZOK
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN
Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK
Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ
Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

Grafik Tasarım
Nihat TUZCU

Baskı ve Cilt
Millî Savunma Üniversitesi Yayınları
Sertifika Numarası: 52940

ISBN: 978-625-7791-49-6
e-ISBN: 978-625-7791-51-9

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yayımlanan yazıların etik, bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlara aittir. Kitap, yayıncının izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Ankara, 2023

"Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır… Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sayısız felaketler içinde ahlakının, geleneklerinin, hatıralarının, çıkarlarının, kısaca bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir."

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1

I. BÖLÜM: ESKİ TÜRK DİLİ 3

KUTADGU BİLİG'DE HARP ALGORİTMASI 5

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE İSTİHBARATLA İLGİLİ MESLEKLER 11

XI. YÜZYILDA TÜRK KOMUTAN TİPOLOJİSİ VE FİGÜRATİF DİL SÖYLEMLERİ 19

ESKİ UYGURCADA SAVAŞ VE BARIŞ FİİLLERİ ÜZERİNE NOTLAR: *U-* 27

ALTAY TÜRKÇESİNDEKİ SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ ÜZERİNE KÖKEN BİLİMSEL BİR İNCELEME 33

ORHUN YAZITLARI'NDAKİ ASKERÎ VE SİYASİ TERİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ 47

ESKİ UYGUR MEKTUPLARINDA İDARİ - ASKERÎ BİR UNVAN: 'IMGA' 71

KARAHANLI TÜRKÇESİ METİNLERİNDE SAVAŞ HAMLELERİYLE İLGİLİ BAZI METAFORİK SÖZCÜKLER ... 81

II. BÖLÜM: YENİ TÜRK DİLİ 91

SAHA (YAKUT) VE ALTAY DESTANLARINDA GEÇEN SAVAŞ ALETLERİ 93

MANAS DESTANINDA SİLAH KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI 101

TÜRKİSTAN İSTİKLALCİLİK (BASMACILIK) HAREKETİ SÜRECİNDE
SÖYLENEN BİR HALK TÜRKÜSÜ: ASKERLER 115

YABANCI UYRUKLU ASKERLERE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ:
ÜÇDİLLİ ASKERÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ (TÜRKÇE - ARAPÇA - İNGİLİZCE) VE DERS MATERYALİ 125

ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN KAYNAKLARINDA TÜRK ASKERLER:
MAKHAİRAS KRONİĞİ ÖRNEĞİ 145

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİ BAĞLAMINDA BİR SAVAŞ UNSURU OLARAK
ATIN GÖRÜNÜMÜ 151

TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE ASKERÎ TERİMLER 165

KISSA-İ TEMURNAMEDE GEÇEN HARPLE İLGİLİ ALINTI VE TÜRKÇE KELİMELER 205

TÜRKÜLERİN SÖZ VARLIĞINA YANSIYAN SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ 217

İBN-İ ÂDİL MELHAMESİNDE TAKVİM, TABİAT VE MEKÂN BAĞLAMINDA
SAVAŞ KAVRAMI ÜZERİNE 225

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE ASKERLİKLE İLGİLİ TERİMLER VE İFADE ÇEŞİTLERİ 249

TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK GELENEĞİNDE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NÜN YERİ VE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE
"ASKERLİK, SAVAŞ VE ORDU" İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI 261

GÜVENLİK KAVRAM ALANI VE GÜVENLİK SÖZCÜĞÜNÜN EŞ DİZİMLİLİĞİ 269

OSMANLI TÜRKÇESİ İLE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN ASKERÎ KELİMELER
BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI 291

KADI BURHANEDDİN'İN ASKERLİĞİNİN DİVANINA YANSIMALARI 307

DOĞU TÜRKÇESİNDE KAVRAM ALANI OLARAK 'ASKERLİK':
ZAFER-NÂME-İ EMİR TEMÜR ÖRNEĞİ 325

KAVRAM ÖĞRETİM ARACI OLARAK ASKERÎ İÇERİKLİ BİLMECELER 347

MİSAFİR ASKERÎ PERSONEL (MAP)'A YÖNELİK ÖZEL AMAÇLI TÜRKÇE ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA
'YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİ: *ASKERÎ METİNLER*' ADLI KİTABIN İNCELEMESİ 375

KÜLTÜR AKTARIM UNSURU OLARAK HARP EDEBİYATI METİNLERİNİN KULLANILMASI:
MANZUME-İ SİVASTOPOL ÖRNEĞİ 401

ABDULAH ŠKALJIĆ'İN "TURCIZMI U SRPSKOHRVATSKOM JEZİKU" ADLI SÖZLÜĞÜNDEKİ
ASKERÎ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME 415

III. BÖLÜM: ESKİ TÜRK EDEBİYATI 431

HÂKÎ SÜLEYMAN-NÂMESİ'NDEN HAREKETLE
OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLATINDAKİ SOLAKLARIN TASVİRLERİ 433

BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE SAVAŞ UNSURLARINDAN HAREKETLE SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ 439

GÜZELLEME VE SOMUTLAMA BAĞLAMINDA
KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN SAVAŞ FELSEFESİNİ OKUMAK 447

SULTAN ŞAİR I. AHMET'İN (BAHTÎ) DİVAN'INDA SAVAŞ VE SAVAŞ UNSURLARI 459

IV. BÖLÜM: TÜRK HALK EDEBİYATI 473

BAYBURTLU ZİHNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE SAVAŞIN İZLERİ 475

ÂŞIK EDEBİYATI VE SÖZLÜ TARİH İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
ŞİFAÎ'NİN ÇANAKKALE DESTANI ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME 483

KÜLTÜREL DİLBİLİM AÇISINDAN TÜRKÇEDE ALP İMAJININ TASVİRİ 495

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE SAVAŞ HİLELERİ 505

HARP TÜRKÜLERİNİN YİVLİ TURNASI MAVZER:
TÜRK HALK ŞİİRİNDE ATEŞLİ SİLAHLARIN GELİŞİMİ 517

ANADOLU'DA ASKER UĞURLAMA - KARŞILAMA FOLKLORU 537

V. BÖLÜM: YENİ TÜRK EDEBİYATI 551

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİ'NDE HARP EDEBİYATININ İZLERİ 553

EDEBÎ ÜRÜNLERLE BİR HARP TARİHİ YAZMA YÖNTEMİ VE BİR ÖRNEĞİ;
1897 OSMANLI - YUNAN HARBİ 565

TÜRK HİKÂYESİNDE MİLLÎ MÜCADELE 603

AŞK VE SAVAŞ İÇ VE DIŞ DÜŞMANIN DİYALEKTİĞİ 621

DÜNYADA (H)/(D)ARP VARDI, SAYFALARDA DA:
1940-1960 ARASI CEZAEVİ HİKÂYELERİNDE II. DÜNYA SAVAŞI ETKİSİ 627

BUHÂRA EMÎRLİĞİ'NİN BOLŞEVİK RUSLAR TARAFINDAN İŞGAL EDİLİŞİNE BUHÂRA AHBARI
GAZETESİ'NİN BAKIŞI 637

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKMEN EDEBİYATI'NA YANSIMALARI:
GOPUZLICA GIZ (KOPUZLU KIZ) ADLI HİKÂYE ÖRNEĞİNDE 645

"DİSPOSİTİF" AÇIDAN *SAVAŞ ve AÇLAR* ROMANINA BAKIŞ 655

BİR İSTANBUL AYDINI VE SAVAŞIN ANADOLU'DAKİ GÖRÜNÜMLERİ 661
PİYADE MÜLAZIMI SÜLEYMAN SÜHEYL'İN RESİMLİ ESARET HATIRASI 669
ULUSUN BEDENİNİ İNŞA ETMEK: MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA
ASKER MİLLET TAHAYYÜLÜ 689
BİR MÜTEFEKKİR OLARAK ATSIZ'A GÖRE ASKERLİK VE ORDU 695
BUZ İLE ATEŞ ARASINDA: SARI SESSİZLİK SARIKAMIŞ 1914 705
BALKAN HARBİ'NDEN ÇANAKKALE'YE: EVİNE DÖNEMEYEN MEHMETÇİĞİN ROMANI
"ÇANAKKALE YANARKEN" 721
CENGİZ DAĞCI'NIN ESİR KAMPI HATIRALARI 731
YENİ TÜRK ŞİİRİNDE MİLLÎ ÖZGÜVEN İNŞASINDA İSTANBUL'UN FETHİ ARKETİPİ 737
KRİPTOGRAFİNİN KÖKLERİNİ EDGAR ALLAN POE'DA ARAMAK:
ALTIN BÖCEK ÖYKÜSÜ'NDEN PEARL HARBOR BASKINI'NA 755
HARP VE EDEBİYATIN KESİŞİM NOKTASI:
TÜRK EDEBİYATINDA ASKER YAZARLAR VE ÖMER SEYFETTİN 765
REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN *ESKİ HASTALIK* VE MÜNEVVER AYAŞLI'NIN *PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI*
ROMANLARINDAKİ KADIN KARAKTERLER 779
ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMET HİLMİ'NİN *ÖKSÜZ TURGUT* ROMANINDA
TÜRK ORDU GELENEĞİ, ZİHNİYET, SİLAH VE TEÇHİZATA DAİR BULGULAR 789
TARİHE ŞAİR GÖZÜYLE BAKMAK: MOTON DENİZ MUHAREBESİ 797
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN *YABAN* ADLI ESERİNDE TOPYEKÛN HARP UNSURLARI 811
BAHRİYE MATBAASI'NDA BASILAN BİR MECMUA: UMMAN 817
TEORİDEN EYLEME: "DAĞA ÇIKAN KURT" HİKÂYESİNDE
MİLLİYETÇİ SÖYLEM VE SAVAŞ EDEBİYATI 843
VI. BÖLÜM: TARİH 849
ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE ASKERÎ BİR ISTILAH: EMİR-İ LEŞKER 851
KAZAK KOMUTAN BAVURCAN MOMIŞOĞLU'NUN
"SAVAŞ PSİKOLOJİSİ"NDE SAVAŞ SANATI 861
TÜRKMEN HARP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN
"ZAKASPİYSKAYA TUZEMNAYA GAZETA" GAZETESİNİN DEĞERİ 871
HERODOTOS VE THUKYDİDES'İN ESERLERİNDE SAVAŞ SÖYLEMİ 877

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin bânisi Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün, "*Türk çocuğu, atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.*" sözünden ilhamla, onun yolundan yürüyen bir nesil olarak Kara Harp Okulunda askerî temalı bir akademik çalışmayı gerçekleştirmeyi ve Büyük Taarruz'un yüzüncü seneidevriyesini layıkıyla ihya etmeyi kendimize şiar edindik. Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Türk Dil Kurumu ve Etimesgut Belediyesi iş birliğiyle 21-22 Haziran 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu; ilk gün Kara Harp Okulunda, ikinci gün ise Etimesgut Belediyesi Türk Tarih Müzesi ve Parkında gerçekleştirilmiştir. Sempozyumun ana amacı; Türk harp dili ve edebiyatı alanına dikkat çekmek, alan yazınımızdaki mevcudiyetin ve sınırların görülmesidir.

Türk savaş dili ve edebiyatı etrafında şekillenen bilgi şölenimizin ilk gün Kara Harp Okulu Dekanlığı yerleşkesi içerisinde icra edilmesiyle etkinlik teması ve mekân arasında sıkı bir bağın bulunmasından katılımcıların alanla ilgili daha etkili bir tecrübe edinmeleri sağlanmıştır. Birinci gün Kara Harp Okulu Dekanlığı bünyesinde Mete Han, İlteriş, Bilge Kağan ve Köl Tigin salonlarında icra edilen oturumlarda; Eski Türk Dili, Yeni Türk Dili, Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Dil Bilimi, Tarih ve Eğitim Bilimleri alanlarından birçok akademisyenin, Türk harp olgusunu çeşitli açılardan ele alan tebliğleri sunulmuştur. İkinci gün Etimesgut Belediyesi Türk Tarih Müzesi ve Parkında ise iki bilimsel oturum ve bir de kapanış oturumu akabinde müze gezisi gerçekleştirilmiştir. Kapanış oturumunda alanımızın emektar hocaları düzenlenen sempozyuma dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Sempozyuma; Türkiye geneli 50 üniversiteden 20 profesör, 20 doçent, 27 doktor, 22 öğretim elemanı olmak üzere toplam 89 akademisyen ve alan ilgililerinden çok sayıda dinleyici katılım sağlamıştır.

Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı; sözlü sunum gerçekleştiren alan araştırmacılarımızın gönderdiği tebliğlerin, bilim kurulumuzun ciddi ve titiz okumalarıyla vücuda getirilmiştir. Bilim Kurulumuzun inceleme ve değerlendirmeleri neticesinde bildiri kitabımız, 66 tebliğ ile son hâlini almıştır. Bildiri kitabının oluşmasında; Bilim ve Danışma Kurulu üyelerimize ve gerekli düzenlenmelerle eserin tekâmüle erdirilmesinde katkıları olan Kara Harp Okulu Dekanlığı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden Doç. Dr. Emrah BOZOK, Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN, Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK, Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ ve Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE'ye ayrıca teşekkür ederiz.

Ulusal çapta düzenlenen sempozyum sonunda, Türk harp dili ve edebiyatı temasıyla, çalışmanın alana yeni bir soluk getireceği kanısı tüm katılımcılarda oluşmuştur. Bu konu başlığıyla sempozyumun devamının uluslararası bir yapıda organize edilmesi beklentisiyle değerlendirme oturumu sonlandırılmıştır. Kara Harp Okulu Dekanlığı bünyesinde yeni kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kısa bir zaman diliminde böylesine büyük çapta ilk akademik sempozyumu başarıyla düzenlemiş olmasının vermiş olduğu gurur ve azimle, sempozyum sayesinde alanımızdaki eksiklikleri görüp bölüm personelimizle birlikte askerî temalı yeni çalışmalara atılma cesaretini edindik.

Sempozyumun düzenlenmesinde iş birliği içinde olduğumuz paydaşlarımız Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e ve onun nezdinde Kurum çalışanlarına; Etimesgut Belediye Başkanı Enver DEMİREL'e ve Belediye çalışanlarına şahısları nezdinde ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Bizlere çalışmalarımız sırasında her zaman destek olan Millî Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan AFYONCU'ya, Rektör Yardımcıları Prof. Dr. Serdar SALMAN ve Prof. Dr. Talat CANPOLAT'a ve görüşleriyle ufkumuzu açan yol başçımız Kara Harp Okulu Dekanı Prof. Dr. Gültekin YILDIZ'a ve Kara Harp Okulu Komutanı Tümg. Gültekin YARALI'ya şükranlarımızı sunar, sempozyumda emeği geçen tüm ekip ve mesai arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Düzenleme Kurulu adına,

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Ocak 2023, ANKARA

DOĞU TÜRKÇESİNDE KAVRAM ALANI OLARAK 'ASKERLİK': *ZAFER-NÂME-İ EMİR TEMÜR* ÖRNEĞİ

Emine TEMEL ALEMDAR*

Giriş

Türklerde askerî teşkilat ile geleneğin köklü devlet yapılanmasının askerî temeller üzerine kurulmuş olması; Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinin söz varlığında, askerlik ile ilgili terimlerin mevcudiyetini de arttırmıştır. İlk örneklerini Köktürkçe Dönemi'nde (6-9. yüzyıl) tespit ettiğimiz (Orkun: 1994) bu askerî kavramların Türk dilinin söz varlığına katkısı oldukça geniştir. Eski Türkler, konargöçer yaşam tarzını benimsedikleri dönemde, bozkır kültürünün bir sonucu olarak çetin kış şartlarında ve doğayla iç içe yaşamışlardır. Bu yüzden doğada karşılaşılacak her türlü olumsuz duruma karşı kendilerini savunacak şekilde bir askerî teşkilat düzeni oluşturmak zorunda kalmışlardır. Böylesi bir coğrafyada hayatta kalabilmek için sürekli toplu bir şekilde hareket etmek ve sistemli bir idari ve sosyal düzene sahip olmak gerekiyordu. İşte Türklerde yer alan ordu - millet anlayışının neticesi olarak Türk dilinin söz varlığında da asker, ordu, rütbe, savaş vb. ile ilgili pek çok kavram türemiştir.

Bu çalışmada Emir Timür'ün siyasi hayatı ile seferlerini anlatan ve klasik dönem Doğu Türkçesinde (16. yüzyılın ilk çeyreği) kaleme alınmış olan *Zafer-nâme-i Emir Temür* adlı eser, kullanılan askerlik terimleri bağlamında tematik sınıflandırmaya tabi tutulmak suretiyle incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle konargöçer Türklerde ordu teşkilatının sahip olduğu temel özelliklerden genel hatlarıyla bahsedilecek ardından Emir Timür'ün askerî vasfı üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise tespit edilen askerî terimlerin kelime anlamı ve kapsadığı kavram alanı çizilerek Timürlü Devleti'nin askerî teşkilat düzeni ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Konargöçer Türklerde Ordu - Millet Anlayışı

Türk ordusunun temeli onlu sisteme dayanmaktadır. İlk onlu sistem MÖ 209 yılında, fetihleri ve teşkilatçılığıyla Çin kaynaklarında da nam salan Asya Hun hükümdarı Mete Han zamanında getirilmiştir (Kafesoğlu, 1987: 71). Bu onlu sistem sayesinde devletin sevk ve idaresi en üst seviyede sağlanmış ve ordu-millet birlikteliği de aynı düzen içerisinde sürüp gitmiştir. Öyle ki konargöçer toplumlar ihtiyaçlarını karşılamak üzere sürekli yer değiştirmişlerdir. Fakat bu değişimler gelişigüzel şekilde yapılmamıştır. Yaylak ve kışlak adı verilen mekânlar arasında, oldukça sağlıklı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilen bu göç faaliyetleri, askerî düzeni de beraberinde getirmiştir.

Her toplumun üyesi aynı zamanda bir askerdi. Ordu, bir halk ve halk da bir ordu düzeni ve disiplininde yaşardı (Ögel, 1971: 109). Yani Türk devletinde askerî - sivil teşkilat, birbirine bağlı 10'lu, 100'lü, 1000'li gruplar hâlinde çalışan görevlilerin meydana getirdiği müstakil bir yapı olarak görünüyordu. Bu durum da sivil halka "askerî disiplin" sağlıyordu (Baykara, 2001: 283).

Eski Türklerde ordu, süvarilerden oluşuyor ve devletin birincil savunma gücünü meydana getiriyordu. Konargöçer kültürün en doğal hayat tarzını oluşturan bu askerî düzen, Türklerin eğlence anlayışları ve spor faaliyetlerine kadar etki ediyordu (Kafesoğlu, 1987: 70-71; Kafesoğlu, 1998: 281-287; Gömeç, 2006: 75).

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, emine.temel@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5575-8615.

Yaşayabilmenin sırrı savaşta, çaresi ise askerlikteydi (İlhan, 1990: 325). Savaş, Türk milleti ve ordusu için adeta sanat hâlini almış ve hayatlarının her alanına sirayet etmişti. Hayatlarını ordu kurallarına göre düzenlemek ve hayata bakış açılarını askerî yapıya göre belirlemek mecburiyetinde olan Türkler, bu dünya görüşlerini edebî dillerine de yansıtmışlardı. Bu bağlamda Türk dilinin bilinen en eski metni olan Köktürk Yazıtları'ndan (8. yüzyıl) itibaren pek çok askerî terimle karşılaşmaktayız. Örneğin; "ordu ve ordu sevk et-" anlamlarını karşılamak üzere ilk olarak *sü* ve *süle-* terimleri kullanılmıştır. Tonyukuk ve Kül Tigin Yazıtları'ndan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

Üçegün ḳabışıp ***süle****lim* (T I D/4) "Üçümüz buluşup **ordu yürütelim**." (Ercilasun, 2016: 605).

Sü *yorıtdım* (T I K/1) "**Ordu** yürüttüm." (Ercilasun, 2016: 609).

Teŋ̂ri küç birtük üçün ḳaŋ̂gım ḳaġan süsi böri teg ermiş; yaġısı ḳony teg ermiş. İlgerü, ḳurıġaru sülep ti[r]miş ḳubratmış. (KT D/12)

"Tanrı güç verdiği için babam kağanın [ordusundaki] *askerleri* kurt gibi imiş, düşmanı [ise] koyun gibi imiş. Doğuya batıya *ordu yürütüp* [Türkleri] derleyip toplamış." (Ercilasun, 2016: 512-513)

Komutan Olarak Emir Timür

Çinggis Han (1206-1227) ölmeden önce Türk - Moğol Devleti'ni dört oğlu arasında paylaştırmış ve Doğu Türkistan'dan Mâveraünnehir'e kadar olan bölgeyi ikinci oğlu Çağatay'a (1227-1242) vermiştir. 1370-1506 yıllarında ise Mâveraünnehir, Çağatay hanlarının idaresinden çıkarak Barlas emiri Timür Beg ve oğullarının idaresine geçmiştir (Togan, 1981: 63; Temir, 2002: 416-421). Emir Timür (1336-1405), 9 Nisan 1370 tarihinde miras aldığı ve Çinggis Han tarafından 1206 yılında kurulan Türk - Moğol Devleti'nin dört aslî hanlarından biri olan Çağatay Hanlığı'nın (Alışık, 2016: 281) hâkimiyet alanını, Semerkant merkezliğinde kurmuş olduğu Timürlü Devleti olarak Kafkaslar, Doğu Anadolu, Fırat'ın doğusu, Hazar Denizi'nin kuzeyinden günümüz Doğu Türkistan sınırları, Himalayalar, Delhi'den Moskova'ya ve Orta Asya'nın Tiyen Şan dağlarından Anadolu'nun Toroslarına kadar genişletmiştir (Roemer, 1986: 42-97; Manz, 2017: 15; Roux, 2008: 31-32; Aka, 2017: 11).

14. yüzyılın ikinci yarısının sonları ile 20. yüzyılda Avrasya coğrafyasının büyük bir kısmına nam salan Emir Timür'ün siyasî başarısının temelinde, sadece güçlü bir hükümdar veya devlet adamı olması değil aynı zamanda cesur ve savaşçı bir komutan olmasının da önemli bir etkisi bulunmaktaydı (Yüksel, 2010: 359). Emir Timür savaşta kullandığı stratejilerle hem taarruz hem de savunma taktiklerini başarıyla yönetmiş bir askerdi. O, kaç kişilik ordu ile düşmana karşı nasıl savaşılacağını bildiği için her zaman gerektiği kadar güç ve savunma ile saldırıya geçmek gerektiğini söyler ve ona göre hareket ederdi. Aksi hâlde fazla askerin ordu için hem beslenme hem de barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması açısından yük teşkil edeceğini düşünürdü (Lamb, 2009: 157). Ordunun hep bir adım önünden giden, hem savaştan önce hem de savaş esnasında keşif yapılmasına önem veren ve en zor mücadeleleri bile galibiyetle sonlandıran Emir Timür, ileri görüşlü ve tedbiri elden bırakmayan bir komutandı (Şakirov ve Aslan, 2010: 23-25; Buryakov, 2002: 926).

Türk - Moğol devlet geleneğini ve askerî teşkilat yapısını devam ettiren Emir Timür Dönemi'nde de askerî düzen Asya Hunları'ndan beri kullanılagelen onlu sisteme dayanıyordu. Ordu *tümen* (on bin), *hezare* (binlik) ve *koşun*lardan (yüzlük) meydana gelen bir işleyişe sahipti.

Zafer-nâme-i Emir Temür'de Öne Çıkan Askerlik Terimleri

15. yüzyılın en güçlü siyasi ve askerî otoritesi olan hükümdar, hayatı boyunca başarılı bir şekilde savaşmış olan güçlü bir komutan ve kurduğu Türk devleti ile Horasan'dan

Hindistan'a Bağdat'tan Kırım ve Moskova'ya kadar geniş bir coğrafyaya hükmetmiş olan Emir Timür'ün askerî hayatı, idari faaliyetleri ve siyasi ilişkileri hakkında en muteber bilgilere sahip olan kaynakları "zafer-nâmeler" oluşturmaktadır. Bu çalışmaya kaynak olarak seçilen eser de Şerafe'd-dîn 'Alî Yezdî'nin 1424 yılında Farsça olarak kaleme aldığı *Zafer-nâme*'nin Muhammed Ali İbn Derviş Ali Buhâri tarafından 16. yüzyılın ilk çeyreğinde (1510-1531) Doğu Türkçesine yapılan tercümesi ve bu tercümenin de Ayşe Kik tarafından doktora tezi olarak ortaya konulmuş müstakil çalışmasıdır.

İncelenen *Zafer-nâme* tercümesi, Nuruosmaniye Kütüphanesinde 2797 numarasıyla kayıtlı olup 319 varak ve 19 satırdan oluşmaktadır (Kik, 2014: 13). Bu çalışmada, *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de yer alan askerlik terimleri hem kökenleri hem de anlamları itibariyle incelenecek ardından kullanım sıklığı bakımından öne çıkan kelimelerden dikkat çekici örnekler sunulacaktır. Askerlik teriminin kavram alanını oluşturan diğer kelimelerden ise sadece isim olarak bahsedilecektir.

Kavram Alanı Olarak "Ordu, Asker"

Eski Türkçede "kağan otağının bulunduğu yer", "saray", "hükümdar çadırı" (a royal residence that is "palace" or "royal camp") anlamlarında kullanılan *ordu* kelimesi 15. yüzyıl itibariyle zamanla "askerî kamp", "askerî güç", "askerî teşkilat" anlamlarını kazanmış ve askerî terim olarak kullanılmaya başlamıştır (Clauson, 1972: 203). Timürlü ordusu, askerî sistem bakımından esas itibariyle Çingiz Han ordusunun daha gelişmiş ve olgunlaşmış bir şeklinden ibarettir (Yakubovskiy, 1976: 233). Deneyimli ve yetenekli bir komutan olan Emir Timür, güçlü ve farklı birimlerden oluşan bir ordu kurabilmek için dönemin teknolojik ve askerî buluşlarından da yararlanmayı bilmiştir (Buryakov, 2002: 928).

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "ordu" anlamında beş kelime kullanılmaktadır. Arapça kökenli *ḫeyl* (Kanar, 2009: 853) ile Farsça kökenli *sipāh* ve *leşker* (Kanar, 2016: 782, 1200) kelimelerinin yanında esas olarak "ordu" kelimesi çoğunlukla *çérig* akabinde *ordu* terimleriyle karşılanmıştır. İncelenen metinde sıklıkla "ordu" anlamında kullanılan *çérig* kelimesi Eski Türkçede öncelikli olarak ordudan daha kısıtlı ve dar bir kavramı; "bölük, takım" kelimesini karşılamak için kullanılmıştır (Clauson, 1972: 428b-429a). Bu metinde ise terim, hem "ordu" hem de "asker" anlamını içerecek bir kavram dairesinde yer almaktadır:

Ṣāḥib-Ḳırān'nıŋ̄ çérigi manṣūr bolup kāfirlerdin köp kişi öldürdiler. (188a/18)

Yukarıdaki cümlede "ordu" anlamıyla yer alan *çérig* kelimesi, aşağıdaki cümlede "ordudaki askerler" anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır:

Ṣāḥib-Ḳırān, Ḥācı-Tarḫan şehridin kéltür mālnı çérigge üleştürdi. (191b/4)

Basa fermān étti kim: "Ordu Aḳşehir'ġa barġay." (275a/8)

İncelenen metinde ayrıca "asker" kelimesinin çoğul biçimini karşılamak üzere Arapça kökenli *ʿasākir* terimi yer almaktadır (Kanar, 2009: 1256).

Eski Türklerde ordu atlı birliklerden (*atlıġ / atlıḳ*) oluşmaktaydı. Yaya olarak görev alan piyadelerin (*yayaḳ, piyāde*) sayısı ise daha azdı (Kafesoğlu, 1987: 70). Emir Timür'ün ordusunda ise süvari birliklerin yanında piyade kuvvetlerin rolü oldukça büyüktü. Piyade askerler genel olarak köylü ve esnaf arasından seçilirdi (Yakubovskiy, 1976: 234-235). Piyadeler, süvarilerin önüne yerleştirilerek uzaktan atılan oklar karşısında siper olur ve düşman saldırılarının yavaşlamasını sağlardı (Buryakov, 2002: 928). Eski Türkçede *yadaġ* şeklinde karşımıza çıkan bu kelime (Clauson, 1972: 887a) incelenen metinde, söz içinde d>d̲>y ses değişimine uğrayarak *yayaḳ / yayaġ* olarak yer almaktadır:

Andın soŋg, bégleri bile kiŋgeşti érse alar dédiler kim: "Turan vilāyetiniŋg çérigi asru köp-turur ve biziniŋg çérigimiz tört miŋg atlıḳ ve on béş miŋg yayaḳ turur." (7b/1)

Askerlikte "düzenlemek, sıraya koymak, düzeltmeler yapmak" anlamlarına gelen ve Clauson'un 13-14. yüzyıldan sonra Türk lehçelerine girmiş ve aslen Moğolca olduğunu belirttiği *casa-* (засах) fiil kökünden, (Lessing, 1960: 1039a, 1040b; Clauson, 1972: 974a) fiilden isim yapan *-l* eki ile türetilmiş olan "sıra; bölük" (Courteille, 1870: 525), "saf, alay" (Barutcu Özönder, 1996: 47), "askerî dizi, sıra" (Thackston, III, 1993: 857), "saf, dizi" (Kúnos, 1902: 101), "savaş düzeni" (Doerfer, IV, 1975: 82-92; (Hiyavi, 1995: 340; Ármin, 1862: 102, Vámbéry, 1867: 347) anlamlarındaki *yasal / yesel* (засал) terimi yer almaktadır.

İncelenen metinde *yasal / yesel* olarak karşımıza çıkan bu kelimenin aşağıdaki örnekte, cümledeki anlamı kuvvetlendirmek ve vurgulamak amacıyla yakın anlama gelen Arapça kökenli *ṣaf* kelimesi ile (Kanar, 2019: 1146) birlikte kullanıldığını görüyoruz:

Basa ékki çérig yasallar ve ṣaflar tartıp uruştılar. (223a/12)

Metinde *yasal* kelimesinin *baġla-* ve *tart-* fiilleriyle birlikte birleşik fiil grubu şeklindeki ve "düşmana karşı savaş düzeni oluşturmak, savaş düzeni kurmak" anlamlarındaki kullanımları da yer almaktadır:

Öŋg ḳol ve sol ḳoldaki şehzādeler ve bégler barça atlanıp yasal tartıp yéryüzini çérip tutup düşmanġa teveccüh ḳılıp yorıdılar. (204b/15)

Kavram Alanı Olarak "Askerî Görevliler"

Askerî Memurlar: Muhafız / Nöbetçi

Kafesoğlu'nun Thomsen'den beri "düzene koymak, tanzim etmek, icra etmek" şeklinde anlamlandırıldığını belirttiği Moğolca *yasa-* fiil kökünden, (Kafesoğlu, 1998: 247; Thomsen, 1896: 113, 164) yine Moğolca kökenli fiilden isim yapan *-ġul* ekinin Doğu Türkçesindeki *-avul* allamorfuyla türetilen *yasavul* kelimesi; çeşitli kaynaklarda "muhafız, yasak vergisi alan yasak memuru, emir subayı, hanın hassa alayı" (Barutcu Özönder, 1996: 40, 43), "muhafaza memuru" (Kúnos, 1902: 102); "icra memuru, kâhya" (Courteille, 1870: 526); "yolun muhafazasına memur alay çavuşu" (Sami, II, 1317: 1548c); "yaver, hükümdarlık fermanlarının takipçisi, emir subayı" (Doerfer, IV, 1975: 166-172) gibi anlamlarda yer alan bir diğer askerî terimdir.

Emir Timür'ün, "Saltanat Sarayında Oturma ve Yer Alma" başlıklı tüzüğünde yasavulbaşısının taht ayağı önünde, özel yasavulun ise büyük çadır kapısının yanında, taht payesinin önünde dik durmasını emretmesi yasavullara ayrıca bir önem verdiğini göstermektedir. Emir Timür döneminde nadir bahsedilen, *Düsturü'l-Kâtib'*te ise dikkat çekilen yasavulların görevlerinden biri asker kafilelerinin kaydını tutmak, emir ve askerleri rütbelerine göre yerleştirmektir. Kurultaylarda iaşe işlerinden de sorumlu olan yasavullar, aynı zamanda Gürcü kalesinin fethinde saldırı emri için davullara vurma işini de üstlenmişlerdir (Manz, 2017: 316-317). Timürlü Devleti'nin hem idari hem de askerî hizmetinde görev alan yasavullar, emri altında olduğu hükümdarın daima yanında yer alır ve herhangi bir saldırı karşısında hükümdarı sürekli korur ve kollardı (Aka, 2017: 162). Hükümdarın can güvenliğinden birinci derecede sorumlu olan memurlar, yasavullardı. Timürlü Devleti'nde muhafaza hizmetinden sorumlu olan *yasavulluk* makamı *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "yol muhafızlığı; yol muhafızı" anlamlarıyla yer almaktadır:

Ve yasavullar éger yügeni altun atlarġa minip éliglerige altundın gürzler alıp yasavulluḳ ḳılur érdiler. (167a/18-19)

Timürlü ordusunda muhafızlık görevinde bulunan bir diğer makamın adı *kütval'*liktir. "Kale" anlamındaki Hintçe kökenli *kōt* ile "kumandan, muhafız, bekçi" anlamındaki *vālā*

kelimesinin birleşmesi suretiyle meydana gelen *kütval*, "muhafız, kale dizdarı" anlamlarına karşılık gelmektedir (Doerfer, III, 1967: 618-621). Kalede bulunan kadı, müezzin, hatip, naip gibi kişilerin amiri olan *kütval*'ler, "kalede yaşayanların güvenliğini ve huzurunu sağlamak, nöbet tutan muhafızların nöbetlerini kontrol etmek, gerekli savunma önlemlerini almak, kaleye yapılan giriş - çıkışları kontrol etmek"ten sorumlu memurlardı (Kesik, 2011: 50-51). Bunun yanı sıra "ev ve çarşıların kaydını tutmak, şehirde istihbarat sistemi oluşturmak, basılan sahte paraları tespit edip toplamak" gibi görevlere de sahip olan *kütval*'ler (İzgi, 2002: 503-504), incelenen bu metinde "kale muhafızı, nöbetçi" anlamıyla yer almaktadır:

Ve ol ḳalʿada Sulṭān-Ebū-İsḥāḳ'ḳa taʿalluḳ Kūderz atlıḳ bir kişi kütvāl érdi, bu ḳıṣṣanı éşitip ḳalʿanıŋ berkligige ḳalʿanı berkittiler. (151a/15)

Bizdār kütval kim ḳalʿanıŋ uluġı érdi żarūretdin dervāzeni açıp çıḳtı. (245b/7)

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de kavram alanı "muhafız, nöbetçi" olarak tanımlayabileceğimiz diğer askerî terimler ise şunlardır: "Kapıcı, muhafız" anlamlarında Farsça kökenli *der-bān* (Kanar, 2016: 638), "hazine muhafızı, hazinedar" anlamında Arapça kökenli *ḫāzin* ve "muhafız alayı" anlamında Arapça kökenli *mevkib* (Kanar, 2009: 792, 1696).

Askerî Memurlar: Haberci, Kılavuz

Emir Timür, asker toplamak için hususi olarak bazı askerî memurları görevlendirir onlara geniş yetkiler verirdi. *Tavācı* denilen bu görevliler, savaş zamanında, birliklerin durumu hakkında Emir Timür'e rapor verir aynı şekilde Emir Timür'ün emirlerini de tümen, hezare ve koşun emirlerine iletirlerdi (Yakubovskiy, 1975: 235). "Sayı, adet, rakam" anlamlarındaki Moğolca kökenli *toġa(n)* (тоо) kelimesinden (Lessing, 1960: 813a) isimden isim yapan *-çı* eki ile türetilmiş olan bu askerî terim, "tellal, muhbir, čarči" (Kúnos, 1902: 184), "asker toplama müfettişi, deveye binmiş ulak, haberci" (Courteille, 1870: 219), "asker müfettişi" (Thackston, III, 1993: 863) anlamlarında kullanılmaktadır.

Emir Timür, ordu teşkilatında askerî birliğin verilen süre içerisinde toplanması görevinden tavacıları sorumlu tutmuştur. Asker devşirmekten sorumlu bir askerî müfettiş olan tavacıların bu makamı, genellikle Emir Timür'ün maiyetinde olanlara verilirdi (Manz, 2017: 219, 307). Tavacılar yanlarına askerlerin sayısını gösteren "san" adlı bir cetvel alarak Türk ve Tacik vilayet ve kabilelerinden piyade ve süvari asker toplamaya çıkarlardı. Bunun yanı sıra tavacılar sefer zamanlarında sürek avları da düzenler, ordudaki emirler arasında görev dağılımı yapar, şölen hazırlıklarına yardım eder ve başarılı savaşlardan sonra askerlere ganimet dağıtılmasında bizzat görev alırlardı (Yakubovskiy, 1975: 235-237).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de *tavacı* terimi "asker müfettişi" anlamının yanında, özel isimlerden sonra gelerek unvan bildirme göreviyle de yer almaktadır:

Bu fikrde érdi kim ʿAlī-Sulṭān-Tavācı ve Cüneyd-Buraldı kim ékelesi ḳaravuluḳḳa barıp érdiler. (203a/18)

Tavācı yorup tümenler bile hezārele<r>ni ve vilayetlerdeki çérigni taḫḳīḳ ḳılıp sanlarını artuḳ étsünler. (284a/4)

Emir Timür'ün ordusunda görev alan bir diğer askerî memur kadrosunu da *yurtçı*lar oluşturmaktadır. "Yurt, çadır" anlamındaki *yurt* isim kökünden türeyen bu askerî terim; "kılavuz gibi, yol bakıcı ordu, kervanın mahal-ı nüzulünü tayin eden memur" (Kúnos, 1902: 110), "ordunun kamp yerini belirleyen kimse" (Courteille, 1870: 545), "*yūrtči*; kamp yeri arayan, yerleşim yöneticisi" (Doerfer, IV, 1915: 216) gibi anlamlarda yer almaktadır.

*Yurtçı*lar, ordunun konaklayacağı yaylak ve kışlakları, sulak ve otlak yerleri belirlemek ve kamp hazırlıklarını yürütmekle görevlidirler (Manz, 2017: 316). Emir Timür Dönemi'nde

bu görevi üstlenen *yurtçı* olarak, karşımıza Şahruh'un yanına katılan emirlerden Temüge Kuçin'in kardeşi Kepekçi çıkmaktadır:

Kebekçi Yurtçı kim Aḳ-Témür'nüñ̂g inişi érdi Kiçik Satḳun'nı öltürdi. (72b/4)

Ḥükm ḳıldı kim "Yurtçılar yorup ḳışlaḳ üçün yurt ḫōşlasunlar." Yurtçılar yorup Maḥmūd-Ābād otlaġını ḳışlaḳ üçün münāsib kördiler. (181a/12-13)

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de askerî görevli olarak kullanılan diğer terimler ise şunlardır: Rütbesi "teğmenden binbaşıya kadar olan subay" anlamında Arapça kökenli *żābiṭ* ile bugün "teğmenlik rütbesine" karşılık gelen Arapça kökenli *mülāzım* (Kanar, 2009: 1163, 1661).

Kavram Alanı Olarak "Askerî Birlikler, Kollar"

Eski Türk ordusundaki en büyük askerî birlik, on bin kişilik *tümen*lerden meydana gelirdi. Ordu tümenlerini ise boylar oluştururdu. Her boy kendi büyüklüğüne göre binlik, yüzlük ve onluklara ayrılır ve başlarına da binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı gibi kumandanlar getirilirdi (Ögel, 1971: 108-113; Gömeç, 2006: 77). Eski Türk devletlerinde ordu ve halk düzeni bu şekilde oluşturulan küçük birliklerle sağlanırdı. Dolayısıyla Türk devlet teşkilatının devamlılığı, boy ve bodunların onlu sisteme göre bölünüp bir kumandan önderliğinde asayişin sağlanmasına bağlıydı. Onlu sisteme dayanan aynı askerî düzen Timürlü ordusunda da devam ediyordu. Emir Timür zamanında toplanan en büyük ordu ise 200 bin kişiden oluşuyordu (Alan, 2015: 287). Emir Timür'ün ordu teşekkülünde en önemli birliği de *koşun*lar teşkil ediyordu. Koşunlara yüzden fazla asker girmesine rağmen elli kişi girdiğini gösteren kayıtlar da vardı (Yakubovskiy, 1975: 237).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "bin kişilik birlik, tabur" anlamında Farsça kökenli *hezāre* (Kanar, 2016:1572), "tümenden küçük elli ile yüz kişiye kadar askerden ibaret olan birlik" anlamında (Doerfer, I, 1963: 406), Moğolca kökenli *hosigu(n)* [хошуу(н)] (Lessing, 1960: 970b) kelimesinden gelen *ḳoşul / ḳoşun* ve "kumandan" anlamında Farsça kökenli *serdār* (Kanar, 2016: 806) kelimesi yer almaktadır:

Ṣāḥib-Ḳırān'dın ḥükm boldı kim tümen bégleri ve ḳoşun bégleri ḫaberdār bolup ġāfil bolmasunlar. (92a/9)

Ve Cihān-şāh-Bahadır tümeni bile bir yandın kélip düşmanlarġa ḥamle ḳıldı ve asru ʿaẓīm ḳatuḳ uruş boldı. (186a/4)

Köken itibariyle "ağır, hafif olmayan" anlamındaki *aġır* kelimesinin üzerine isimden fiil yapan *-ı* ekinin gelmesiyle "ağır olmak" anlamındaki *aġrı-* fiili ve bu fiilin de üzerine fiilden isim yapan *-ḳ* ekinin eklenmesiyle "ağır ticarî eşya, yük, pılı pırtı" (Clauson, 1972: 90b, 91a), "menkul eşya, göçebelerin götürdüğü ve bıraktığı eşya" (Doerfer, II, 1965: 496), "ağırlık, eşya, ev eşyası" (TAS, I, 2019: 55), "yol eşyası" (Caferoğlu, 1931: 2) anlamlarını kazanan bir diğer askerî terim olarak *aġrık / aġruḳ* kelimesi karşımıza çıkar. Timürlü ordusunda, savaşa katılan askerlerin aileleri, çadırları, hayvanları ve diğer lazım olan eşyalarının yer aldığı bir birlik bulunurdu. Bu birlikler genellikle mirza ve emirlerin yönetimi altında hareket ederdi. İşte Timürlü ordusunu en geriden takip eden, onların hızını yavaşlatmamak için orduyu en arkadan izleyen bu muharip birliklere *aġruḳ / aġrıḳ* adı verilirdi. Emir Timür, sefere çıkılacağı zaman seferlerinin uzun yıllar süreceğini düşünerek savaşa katılacak askerlere ailelerini de yanlarında getirmelerini emrederdi (Nicolle, 2000: 13). Savaşın en ağır eşyaları ile askerlerin geride bıraktığı ailelerinden oluşan *aġruk / aġrıḳ* birimi, Timürlü ordusunun en önemli muharip birliğini teşkil ediyordu:

Ve çérigidin on kişidin bir kişi alıp özgelerni aġrıḳda ḳoyup Emīr-zāde-Muḥammed-Sulṭān ve Ġiyāṣe'd-dīn Tarḫan ve Üç-Ḳara-Bahadır'nı ordu muḥāfaẓatı üçün orduda koydurdı kim aḳrın kélgeyler. (160b/2)

Basa ḫükm bilen bir cemāʿat bahadırlar yorup Sulṭan-Aḥmed aġruġı yetip uluġ égeçisi Sulṭān-Dil-şād'nı ve ḫatunını ve ḳızını esīr ḳıldılar. (235a/12)

"Dikkatle bakmak, gözetlemek" anlamındaki Moğolca *ḳara-* (хара) fiil kökünden, fiilden isim yapan *-ġul* ekinin *-avul* allomorfuyla türetilmiş olan *ḳaravul* (харуул) kelimesi askerî terim olarak "bekçi, gözcü" (Lessing, 1960: 932a, 933b) "keşif kolu, atlı devriye" (Doerfer, I, 1963: 399-403); "bekçi, müfreze; posta; keşif kolu" (Barutcu Özönder, 1996: 60); "muhafız, gözcü" (Courteille, 1870: 398), "devriye, keşif kolu" (Thackston, III, 1993: 853) anlamlarına gelmektedir.

Emir Timür, "Savaş ve Barış Zamanında Bekçilik ve Meclislere Hazırlanma" başlıklı tüzüğünde karavullara karargâhın dört bir yanına dağılarak etrafı gözetlemelerini, her zaman dikkatli ve uyanık olup karargâha haber göndermelerini emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 105). Karavullar, bekçilik yaparak, yürüyüş hâlinde bulunan askerî kuvvetin önünden giderek, olup bitenleri daima takip etmek ve her türlü olumsuz durumda orduyu bilgilendirmekle görevlendirilmişlerdir (Yakubovskiy, 1975: 238).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de de *ḳaravulluḳ* makamı, ileri kuvvetin önünden giderek sefer sırasında düşman hakkında haber toplamak, düşmanı gözetlemek ve orduyu koruyup uyarmak göreviyle yer almaktadır:

Ceyḥūn'ġa tégende Tirmiz-Güzeri'din öttiler ve Ḳahl'ġa sarı ḳaravul yiberdiler kim ḫaber bilip yanġay. (21b/16)

Basa Manṣūr çérigini͡ng ḳaravulı alarġa uçrap uruşup düşmanını͡ng ḳaravulıġa ẓafer taptılar ve alarnı tutup kéltürdiler. (54b/8-9)

Timür'ün ordu teşkilatında karavuldan sonra gelen ve savaşta ordunun önünde "öncü kuvvet" olarak görev alan birliğe ise *hiravul* adı verilmektedir.

Moğolca kökenli olan *hirevül* (ирүүл), "yaklaşmak, gelmek, varmak" anlamındaki *ire-* (ирзх) fiil kökünden türemiş olup (Lessing, 1960: 413b), "ileri öncü" (Doerfer, I, 1963: 532-535), "*hirevül*; harpte ön safta savaşan kıta; öncü, öncü bölüğü, ileri kol" (Barutcu Özönder, 1996: 42), "yolu aydınlatmak amacıyla ordunun önünden yürüyen birlik" (Courteille, 1870: 515), "*irävul*; öncü, ileri müfreze" (Thackston, III, 1993: 850), "*heraval*; mukaddim, kılavuz" (Kúnos, 1902: 77) anlamlarına gelmektedir.

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de de Emir Timür, öncü birlik olarak *hiravul* makamını tayin ettikten sonra Semerkant'a doğru yola çıkmışlardır:

Ve Ḫıtāy-Bahadır ve Şeyḫ-ʿAlī-Bahadır ve Aḳ-Témür-Bahadır ve Taban-Bahadır ve Dekine-Ḳavçin ve Baḫtī-Şāh ve Ḳarahindū ve Tütek ve Ayaçı Kelte basa bularını͡ng hiravul ḳılıp her biriġa bir manṣıb bérdi. (49b/11) [Andın so͡ng saʿādet ve fīrūzluḳ bilen Semerḳand sarı müteveccih bolup…. (49b/13-14)]

Metinde *hiravul* ile aynı kavram dairesinde yer alan ve sadece bir örnekte fiil olarak geçen *manġlay* (ét-) (157b/11) ibaresi de "liderlik etmek" anlamıyla kullanılmaktadır. Moğolca kökenli olan *manġlay* (манлай) kelimesi (Lessing, 1960: 527a) "alın, ileriye giden asker, mukaddeme" (Kúnos, 1902: 143) anlamına gelmekte ve *hiravul* gibi "ordunun öncü birliği" anlamına karşılık gelecek şekilde yer almaktadır:

Ol mezārnı ṭavāf ḳılıp rūḥ-ı pāḳidin himmet tilep Emīr-zāde-Şāhruḫ'nı manġlay étip atlandurdı. (157b/10-11)

Emir Timür, Çinggis Han'ın ordu düzenine sadık kalmakla birlikte savaş usullerinde yenilikler de getirmişti. Buna göre Emir Timür'ün yeni savaş düzeninde sağ ve sol kanatlar oldukça güçlü tutulur, kanatlar yedek kuvvetlerle desteklenirdi. Merkezde yedek kuvvetler ile

kumandan karargâhı muhafaza edilir, yedek kuvvetler muharebede gereken her yere sevk edilirdi (Yakubovskiy, 1975: 243). *Babürnâme*'de pek çok yerde geçen "sağ kuvvet" ibaresi için Moğolca kökenli *baranġar* (baraġun / барууи) terimi kullanılırken (Lessing, 1960: 84a; Thackston, III, 1993: 862) incelenen metinde, Emir Timür'ün ordu teşkilatında sağ kanadı temsil eden "sağ kuvvet" makamı için Arapça kökenli *meymene* (Kanar, 2009: 1706), "sol kuvvet" makamı için de Arapça kökenli *meysere* (Kanar, 2009: 1704) ile "sol, doğu" anlamında Moğolca kökenli *zegyn* (зуун) ile "ordunun kolu, taraf" anlamında *ġar* (гар) kelimelerinin birleşmesi suretiyle (Lessing, 1960: 1044a, 350a) oluşan *cevānġār* (Doerfer, I, 1963: 297-299) kelimeleri yer almaktadır:

Ve basa Ḥācı-Bég kim bu ṭarafdaki meymeneni sürüp yorur érdiler, ol cānı körüp mutaḥayyir turdılar. (28a/10)

Ve yana bir yasal Emīr-Ḥācı-Seyfe'd-dīn çérigi bile Cevānġār'da turdı. (124a/14)

Basa Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān Ḫüdā'nıŋ̂ ʿināyeti bilen meyseredin çapıp muḫāliflerni kim alarnıŋ̂ uluġı Şengüm-Noyan, Ḥamīd-Bég'iniŋ̂ inisi érdi ḳaçtı. (28a/5)

Eski Türklerde ordu; merkez, sağ ve sol kanatlardan müteşekkil bir savaş düzenine sahipti. Bu savaş düzeninde merkez, kanatlara göre biraz daha zayıftı. Merkezin ne karavulu ne de yedeği bulunuyordu. Emir Timür bu üçlü sisteme eklemeler yaparak savaş düzenini yedi bölüme ayırdı. Emir Timür'ün yeni savaş düzeninde merkez ve kanatlara daha çok önem verildi. Merkez kuvvette süvarilerin dışında piyadelere de yer verilmeye başlandı (Yakubovskiy, 1975: 240-243). Ordunun asıl kısmını teşkil eden bu birlik incelenen metinde *ḳol* ve Farsça kökenli *ġūl* (Kanar, 2016: 1011) terimleriyle ifade edilmektedir.

"Organ" adı anlamının dışında ilk defa Doğu Türkçesi ile birlikte askerî bir terim olarak kullanılmaya başlanan *ḳol* kelimesi (Clauson, 1972: 614b), Moğolca kökenli olup "*ġoul* (гол); ordu merkezi" (Lessing, 1960: 362a; Doerfer, I, 1963: 438-440), "savaş düzeninde ordunun merkezini oluşturan birlik" (Courteille, 1870: 386) anlamlarında yer almaktadır:

Basa Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān'nıŋ̂ çérigi yıġılġandın soŋ̂ Mūsā-Bég'ni ḳol ġūl étip mübārek nefsi bilen ferḫunde sāʿatda Keş'din çıḳıp bahadırlar bilen ilgeri yorıdı. (60b/9-10)

İncelenen metinde tespit edilen bir diğer askerî terim de "hassa ordusu" anlamına gelen *ḳavçin* kelimesidir. Esas itibariyle Çağatay Hanlığı zamanında etkin olan, Emir Timür hâkimiyeti eline aldıktan sonra ise onun maiyeti olup zamanla ordunun bir parçası hâline gelen bu askerî sınıf (Manz, 2017: 289-293), Doerfer tarafından "eskimiş" ve "tecrübeli muhafız alayı" olarak tanımlanmıştır (I, 1963: 423). Emir Timür'e dönemi boyunca sadık kalan bu kavçin bölüğü, bin kişiden oluşur ve esas ordunun merkez birliğini meydana getirir:

Ve Āllah-dād ḳoşunı kim vefā bile meşhur érdiler ve Şeyḫ Nūre'd-dīn ḳoşunı ve ḳoşun cūy hezāre-yi ḥāṣṣa kim alarnı Ḳavçin dér édiler ve alar ġūl édiler yana cemʿ bolup ġūlnı yasap turdılar. (149a/19)

Emir Timür, ordu düzeninde merkezin (ḳol) "sağ (meymene)" ve "sol kuvvetlerine (meysere / cevānġār)" gereken durumlarda destek olmaları için ayrıca "sağ kol" (*öŋ̂ ḳol*) ile "sol kol (*sol ḳol*) birlikleri"ni tayin etmiştir (Yakubovskiy, 1975: 240):

Üçünçi kün Ṣaḥib-Ḳırān fermānladı kim: "Çérig ve destūrı bilen öŋ̂ ḳol ve sol ḳolnı tertīb bérip yasal bile atlasunlar." (239b/11-12)

Emir Timür'ün ordu düzeninin son halkasını *çiġdavul* adı verilen "artçı birlikler" oluşturur. "Bakmak, korumak, gözetlemek" anlamındaki Moğolca kökenli *çaġda-* (цагдах) fiil kökünden türetilen bu askerî terim, "цагдуул; gözcü" (Lessing, 1960: 159b), "ordunun artçı kolu" (Doerfer, 1963:306, Thackston, III, 1993: 862), "artçı, dümdar" (Barutcu Özönder, 1996:

41), "ordunun arkasında giden bölük asker ve salar ve sipah" (Kúnos, 1902: 37), "uyku hâlinde ordunun art güvenliğini sağlayan birlik" (Thackston, III, 1993: 849) anlamlarında kullanılır. *Zafer-nâme-i Emir Temür*'de ise bu kelime sadece bir örnekte ve isimden isim yapan *-luḳ* ekini alarak unvan bildirme göreviyle yer almaktadır:

Ve Vefādār Çiġdavulluḳ'ḳa çıḳıp érdi alardın ḫaber tapıp şehzādeġa kişi yiberip vāḳıf ḳıldurdı. (271a/14)

Timürlü ordusunda karavulların ardından giderek düşmana ansızın hücum eden, süratle onların mallarını ele geçiren ve "akıncı kuvvet" olarak karşımıza çıkan *yurtaul*ların da önemli bir yeri vardır. "Akın etmek, hızlı koşmak, dörtnala gitmek" anlamlarındaki *yort-* fiil kökünden türeyen ve daha sonra ünlü daralmasına uğrayan bu askerî terim (Clauson, 1972: 959a) incelenen metinde, "ileri kol" (Doerfer, IV, 1975: 148), "akıncı kuvvet, baskın için gönderilen askerî kuvvet" (Courteille, 1870: 544), "önde ilgar ile giden süvari" (Kúnos, 1902: 110) kavramlarına karşılık gelecek şekilde yer almaktadır. *Zafer-nâme-i Emir Temür*'de sadece bir yerde kullanılmaktadır:

Ve barça çérigni yurtavul yiberdi. (161a/7)

Eski Türklerde savaştan önce düşmanın ani baskınına karşı orduyu koruması için ordudan önce devriye gezen birlikler bulunurdu. Bu askerî birlik *ılġar* olarak adlandırılırdı. "Seçmek, ayırmak, en iyisini seçmek" anlamlarındaki Moğolca *ilga-* (ялах) fiil kökünün üzerine gelen *-r* fiilden isim yapma eki ile türetilmiş olan bu terim (Lessing, 1960: 406a), çeşitli kaynaklarda "seçkin atlı birlik" (Doerfer, I, 1963: 193-194), "muharebeden evvel bir tarafa sevk olunan muhafaza ve ihtiyat askeri" (Kúnos, 1902: 85), "ani müdahale birliği" (Thackston, III, 1993: 850, 862; Gül, 2014: 91) gibi anlamlarda yer almaktadır.

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "hücum birliği" anlamında kullanılan bu askerî terimin *ḳıl-, ét-, yiber-, sal-* yardımcı fiilleri ile birlikte geçtiği örneklere baktığımızda sırasıyla "hücum etmek, baskın yapmak, at koşturmak, hızlı koşarak saldırmak" şeklinde bir anlam dairesi çizdiği görülür:

Basa Ṣaḫib-Ḳırān aġrıḳnı yiberip özi düşenbe küni, aynıng yigirmi törtide, on ming kişi bile ılġar étip Āḳūn sarı müteveccih boldı. (198a/6)

Haẓret-i Ṣāḥib-Ḳırān Gürcistān ve Baġdād sarı ılġar yibergeni. (249a/17)

Yukarıda bahsedilen askerî terimlerden yola çıkarak *Zafer-nâme-i Emir Temür* metnine göre Emir Timür'ün ordu ve savaş düzenini şu şekilde ifade edebiliriz:

ḳaravul (muhafız, gözcü)

hiravul ~ manġlay (ileri kol, öncü)

meymene (sağ kanat) *ḳol (merkez kol)* *meysere / cevānġār (sol kanat)*

öng ḳol (sağ kol) *sol ḳol (sol kol)*

çiġdavul (artçı)

Kavram Alanı Olarak "Savaş, Savaşçı, Savaş Alanı: Savaşmak"

Emir Timür, hükümdarlığı süresince güçlü liderliği ve askerî dehası sayesinde çıktığı tüm seferlerde savaş strateji ve taktiklerini uygulamayı başarabilmiş bir komutandı. O, hiçbir askerini gönül rızası olmadan savaşa sürüklememiş, eğer düşman üstüne askerle gidilecek olursa emirlerinin isteğine her zaman öncelik vermiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 25-26). Emir Timür "Cenk - Savaş, Muharebe Meydanına Girme ve Çıkma, Saf Düzenleme ve Leşker Kırma" başlıklı tüzüğünde askerlere, savaştan bir gün önce tüm ordunun saf kurup topluluklara bölünmesini ve ertesi günde de aynı nizamda düzenlenip düşman tarafına yürümesini

emretmiştir. Ayrıca düşmandan önce savaş kapısını açmasını, düşman savaşı ne zaman başlatırsa komutanın da dokuz bölük askeri o zaman harekete geçirmesi gerektiğini söylemiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 123-124).

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "savaş" kelimesi 8 farklı kavram ile anlatılmıştır: Farsça kökenli *ceng* ve *rezm* (Kanar, 2016: 535, 707) ile Arapça kökenli *cihād, ġazā, ḥarb, vaḳayiʿ* nadiren (Kanar, 2009: 705, 1313, 736, 1823), "kazanılan savaş, zafer" anlamında *fetḫ* (Kanar, 2009: 1339) ile "savaşmak, vurmak" anlamındaki *ur-* fiil kökünden *-ş* fiilden isim yapan ek ile türetilmiş olan *uruş* ise sıklıkla kullanılmıştır:

Ve özge bahadırlarnı yigirmi miṅg kişi bilen Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān sarı uruş üçün ilgeri yiberdi. (44a/10)

İncelenen metinde "savaşmak" fiili ise 19 farklı kavram ile anlatılmıştır: *uruş-, uruşla-, vuruş-, uruş sal-, uruş bol-, uruş ét-, uruş kéltür-, uruş ḳıl-, at sal-, çérig yıġuştur-, çérig tart-, ceng sal-, fetḫ ḳıl-, rezm ḳıl-;* "savaşa niyetlenmek" anlamında *uruşḳa yüzlen-, ġazā niyetiġa atlan-, ġazā niyeti ḳıl-;* "savaşı emretmek" anlamında *uruşḳa fermānla-*, "savaşı bırakmak" anlamında da *ġazā libāsıdın çıḳ-* fiil ve fiil öbeklerinden istifade edilmiştir:

Ve ikki ṭarafdın anca uruştılar kim tükelniṅg miṅg kişisidin élig kişi ḳaldı. (17a/6)

Ve tavācılarnı bir sarı çapturup çérig yıġıştırmekke meşġūl boldı. (110b/1)

İncelenen metinde "savaşçı" kelimesi 5 farklı kavram ile anlatılmıştır. Farsça kökenli *dil-āver* (Kanar, 2016: 659) sıklıkla yer alırken *ceng-cūy ve rezm-cūy* (Kanar, 2016: 535, 707) ile Arapça kökenli *cerrār* (Kanar, 2009: 672) ve Türkçe kökenli *uruşçı* nadiren kullanılmıştır:

Ve alarnıṅg bir yaḫşı uruşçı yél yügürüp barġanda yıḳılıp öldi. (203b/11)

Emir Timür'ün savaş stratejisinde, savaş zamanında ani bir baskın veya yolunda gitmeyen durumlarda, belli bir yerde toplanıp bu bölgelerde bir araya gelme planı bulunurdu. *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "askerin ve ordunun toplandığı yer, harpte işgal için ordulara gösterilen yer" anlamı *bolcar / bulcar / mulcar* terimleri ile karşılanmıştır.

"Üzerinde anlaşmak, fikir birliğine varmak; önceden bilmek; önceden kararlaştırmak" anlamlarındaki Moğolca kökenli *bolca- / bolcu-* (болзох) fiil kökünden fiilden isim yapan *-r* eki ile türetilmiş olan *bolcar* (болзор) terimi, "sözleşme, tayin edilmiş zaman" (Lessing, 1960: 119b) "buluşma, randevu" (Thackston, III, 1993: 862), "*bulčar / mulčar*; askerin ve ordunun içtima edecek mahal-i mevudu, mesadüf olunacak yer" (Kúnos, 1902: 34) anlamlarına gelmektedir:

Bu Yulduz mevziʿi sarı kim Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān'nıṅg muḳarrer ḳılġan bulcar yéri ol érdi bardılar. (114b/11)

İncelenen metinde "savaş meydanı" anlamını karşılayan diğer askerî terimler olarak karşımıza Farsça kökenli *kār-zār* (Kanar, 2016: 1097) ile Arapça kökenli *maʿreke* (Kanar, 2009: 1632) kelimeleri çıkmaktadır.

Kavram Alanı Olarak "Saldırı, Hücum, Akın, Savaş Narası: Kuşatmak"

Eski Türkler, savaş anında doğru savunma önlemleri alıp stratejiler geliştirerek topraklarını korumaya çalışmışlardır. Türklerin en çok kullandığı savaş taktiği ise *şebiḫūn* denilen gece ansızın yaptıkları baskınlar olmuştur. Türkler, savaş anında hızlı bir şekilde yaptıkları baskın ve hücumlar sayesinde düşmanlarını rahatlıkla yanıltabilmişlerdir (Kafesoğlu, 2011: 275).

Ve ol keçe on miṅg kişi bile şehrdin çıḳıp şebiḫūn saldılar. (88a/17)

İncelenen *Zafer-nâme-i Emir Temür* metninde "gece baskını" dışında "hücum, saldırı, akın, baskın, yağma" anlamları için *yorış, yoruş, yorur, aḳun, çapḳun* ve Arapça kökenli *ġāret* (Kanar, 2009: 1302) kelimeleri kullanılmaktadır:

Ve her sarı *çapḳun* yibergey biz tā Ildırım-Bāyezīd batraḳ kélgey. (263a/1)

"Yağma etmek, saldırmak, baskın düzenlemek, kuşatmak" anlamları ise *bas-, al-, ur-, çap-, çapış- ile başıġa tök-, kişi bas-, ortada al-, ḳılıç çıḳar-, ḳılıç sal-, ḳılıç ur-, ḳılıç tart-, ḳışlaḳ saldur-* şeklinde 13 farklı fiil ve fiil öbeği ile karşılanmıştır:

Ve yasallar tartıp öñg ḳol ve sol ḳol tüz bolġandın birbirige *çapış*tılar. (105a/4)

Düşmānlar *başıġa tök*üp uruşup merdānelıḳlar ḳıldı. (123a/11)

Askerler saldırı ve hücum anlarında yüksek sesle bağırarak cesaret toplar ve birbirlerini yüreklendirerek savaş meydanlarına akın ederlerdi. Hem güç toplamak hem de Tanrı'dan yardım dilemek için belli kelimeleri zikrederek nara atarlardı (Useev, 2018: 145-154). Askerlerin savaş sırasında coşmak ve düşmanı korkutmak amacıyla attıkları bu naraya "savaş narası" adı verilirdi. *Şeyh Süleyman Efendi Lûgat*'ında bu askerî terim *sürmiši* şeklinde yer almış ve "muharebe esnasında çekilen feryat" olarak anlamlandırılmıştır (Kúnos, 1902: 175). İncelenen metinde ise bu kelime *süren*, "savaş narası atmak" fiili de *süren sal-* birleşik fiiliyle ifade edilmektedir:

Basa tört yanıdın kirip neḳḳāre ve nefir çaldurup süren saldılar. (96a/4)

Kavram Alanı Olarak "Silah"

Emir Timür, komutanın görevinin askere buyruk verip askeri işe dâhil etmek olduğunu, komutanın savaş zamanı kendisini kaybetmemesi gerektiğini ve asker bölüklerinin her birini savaş silahlarından biri olarak saymasını emretmiştir. Nasıl ki ok, yay, ay balta, kılıç, gürz, bıçak, hançer, mızrak gibi silahların her birini kendi yerinde kullanmak gerekiyorsa aynı şekilde komutanın da dokuz bölük askerin her birini layık olduğu işte kullanmasının mecbur olduğunu ifade etmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 124).

İncelenen metinde, Doerfer'in "uygun olmak" anlamındaki *yara-* fiil kökünden getirdiği öte yandan Clauson'un kökeni konusunda şüpheli baktığı (Clauson, 1972: 962) ve "tam donanımlı, eğitimli, sefere hazır" (Doerfer, IV, 1975: 143), "yakışan, lazım gelen; silah" (Caferoğlu, 1968: 285) "hazırlık, levazım" (Vambéry, 1867: 345), "esliha, alet-i harb, šemšir, xančer, alat-i harb, tüfenk vs." (Kúnos, 1902: 100) anlamlarına gelen *yaraġ / yaraḳ* kelimesi, "silahlı" anlamında *yaraklıḳ* ve "silahlandırmak" anlamında *yaraġla-* kelimesinin pek çok yerde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Basa ol ḥażretḳa ḳuvvet kirgendin soñg ḥükm boldı kim çérigge azuḳ ve yaraḳ bérsünler. (188a/10)

Ḫᵛāce-Yūsuf ve Pīr-ʿAlī-Tazı yüz yaraḳlıḳ kişi bilen sudın ötüp yettiler ve ittifaḳ bile ḥamle étip yaḫşı işler ḳıldılar. (109a/17)

Eski Türklerde ordunun silah ihtiyaçları ise kurulan cebehanelerden karşılanırdı. "Savaş teçhizatı, mühimmat" (Doerfer, I, 1963: 284-286), "silah, donanım" anlamlarındaki Moğolca kökenli *cebe* (zev / зэв) (Lessing, 1960: 1042a) kelimesinin metinde kullanıldığına dair şöyle bir örnek yer almaktadır:

Ve andaġı élni talap ḥiṣārdaki cebe-ḫāneni açıp yetim yeser ve bāzār-ı ḥabbānilarġa cebe üleştürdi. (108a/13-14)

Ve sansız māl, at ve yaraġ cebe ve cevşen ve raḫt ve ḳumāş élge tüšti. (244b/16)

Saldırı Silahları: Ok, Yay, Kılıç, Mızrak, Süngü

Türklerin en yaygın kullandıkları başlıca silah, ok ve yaydı. 16. yüzyıl itibariyle ateşli silahların ön plana çıkmasıyla birlikte ok ve yay yerini bu tür silahlara bırakmıştır (Bir, Kaçar ve Acar, 2006: 40). Emir Timür "Sipahilerin Silah ve Levazımat" başlıklı tüzüğünde piyadelerin her birinin kılıç yanında birer ok ve yay edinmelerini ve götürebildikleri kadar ok almalarını emretmiştir. Emir Timür her ne kadar yanına mızrak, kılıç, zırh, miğfer gibi saldırı ve savunma silahlarını alsa da ok ve yayı öncelikli silahları olarak saymıştır (Şakirov ve Aslan, 2010: 104).

Timürlü ordusu ok ve yayı öyle hünerli bir şekilde kullanmış ki bu hüner *Zafer-nâme*'de dikkat çekici bir şekilde tasvir edilerek ön plana çıkarılmıştır:

Ve nuṣret éligni oḳ yay sarı éltip, sol ḳolını elif tég ve öñg ḳolını dāl tég ḳılıp, oḳ atabaşladılar. (25b/2-3)

Zafer-nâme-i Emir Temür'de ok ve yay terimlerinin kavram alanı olarak "ok kılıfı, okluk, ok çantası, ok koymaya mahsus mahfaza" (Doerfer, I, 1963: 336), "ok kuburu, tirkeş" anlamlarında Moğolca kökenli *ṣadaḳ* (саадаг) (Lessing, 1960: 656b) ve "yay" anlamında Yunanca kökenli *taḫṣ* (Kanar, 2016: 439) ile sırasıyla "ok atmak, oklanmak, oklattırmak, okla yaralanmak ve yay çekmek" anlamlarında *oḳ at-, oḳ yét-, oḳ tég-, oḳ ur-, oḳla-, oḳlat-* ile sadece bir yerde de *çelle üz-* birleşik fiilleri tespit edilmiştir:

Bā-vücūd ol-kim şāhzāde on sékkiz yaşıda érdi oḳ yay éligige alıp bir oḳ Seyyid-ʿAlī'ġa attı kim ol oḳ boynıġa tégip atdın yıḳılıp yattı. (223a/13-15)

Āmmā ḥaḳ niʿmetni saḳlamaġan üçün evvel oḳ atarda yayınıñg çelle üzdi. (40a/16-17)

Emir Timür'ün askerlerine yanlarında getirmelerini emrettiği diğer silah, kılıçtı. Emir Timür "Emirler, Vezirler, Sipahi ve Raiyeye Ödül ve Mertebe Verme" başlıklı tüzüğünde hangi askerlerin kılıçla dövüşüp bahadırlık gösterirse onların bezetilmiş otağ, tuna belli kılıç ve bir at ile ödüllendirip onbaşılığa yükseltilmelerini hatta ikinci, üçüncü defa kılıçla dövüşüp bahadırlık gösterdiklerinde yüzbaşılık, binbaşılık mertebesini almalarını emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 103).

Élçi-Buġa tamdın añga ḳılıç bile ḥamle ḳılıp, ol andın ḳaçıp, barurda bir Ḫorāsānī yigit ḳılıç bile anı urup öltürdi. (37a/10-11)

Zafer-nâme-i Emir Temür'de *ḳılıç* kelimesinin isim ve fiil kategorilerindeki kavram alanını oluşturan terimler şunlardır: *ḳılıç, ḳılınç,* Farsça kökenli *tīġ, şimşīr, niyāmī* (Kanar, 2016: 491, 885, 1532) ve "kılıç takılan kayış" anlamında Arapça kökenli *ḥamāyil* (Kanar, 2016: 584) ile "yaralanmak" anlamındaki *ḳılıç tég-, ḳılıç tégür-*.

Timürlü ordusunda kullanılan silahlardan bir diğeri de mızraktır. Ucunda sivri demir bulunan, uzun saplı bir savaş aleti olan mızrak, Timürlü ordusunda daha çok hafif süvari birliklerin kullandığı bir saldırı silahıydı (Alan, 2015: 288). Emir Timür "Kahraman Askerlerimin Saf Tutma" başlıklı tüzüğünde kol karşısında kurulacak büyük hiravul bölüğünün keskin nişancı, okçu, *mızrak*çı ve kılıççı bahadırlardan oluşturmak gerektiğini emretmiştir. Bu bölük birinci çarpışmada büyük savaş çığlıkları atarak düşman askerlerinin hiravul topunu kırmıştır (Şakirov ve Aslan, 2010: 127).

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "mızrak; sivri demir uçlu silah" (TS, 2011: 1678) anlamında Farsça kökenli *neyze* (*nīze*) ile *zūbīn* (Kanar, 2016: 1533, 757), Arapça kökenli *sinān* (Kanar, 2009: 1080) ve Türkçe kökenli *süñgü / süñgi* kelimeleri kullanılmıştır. "Mızrak ve ok atmak" anlamında *zūbīn u tīr tök-* ve "mızraklamak, sokmak" anlamında ise *sanç-* fiillerinden de istifade edilmiştir:

Bizniṅg ḳılıçlarımız Mışrī turur ve yaylarımız Dımışḳī ve neyzelerimiz ʿArābī, ḳalḳanlarımız Ḥalebī turur. (238b/9-10)

Ve ḫandaḳḳa tégende şişler kim ol tamda bérkitip érdiler ḳılıç ve süṅgü bile bozup buyurdı kişi kim şîbe töksünler. (92a/17-18)

Bir kişi hem alardın ḳılıç birle Şeyḫ-Ḥasan'nıṅg yanıda sançtı kim yana bir yandın çıḳıp uş-ol sāʿatda oldı. (6b/10)

İncelenen metinde saldırı silahı olarak tespit edilen diğer terimler ise şunlardır: *ḳamçın* "kamçı", Arapça kökenli *ḫancer* "iki ucu sivri, keskin bıçak" (Kanar, 2009: 845), Farsça kökenli *dō-şāḫe* "işkence aleti" (Kanar, 2016: 672).

Savunma Silahları; Kalkan, Miğfer, Zırh

Eski Türkler kendilerini ateşli silahlara karşı korumak için bazı savunma silahları geliştirmişlerdi. Emir Timür tüzükatında, askerlerin yanlarında bulundurmaları gereken silahların içinde miğfer ve zırh da bulunuyordu (Şakirov ve Aslan 2010: 104).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de de savunma silahı olarak "zırh" anlamında *keçim* ile Arapça kökenli *cevşen* (Kanar, 2009: 703), "miğfer, demir başlık" anlamında birer defa Farsça kökenli *ḫūd-külāh* ile *ḫūy* (Kanar, 2016: 615, 623) ve "kalkan" anlamında *ḳalġan / ḳalḳan* terimleri yer almaktadır:

Su sarı ḳılıp ve ḳalḳanlar başlarıġa tartıp uruştılar. (109a/12)

Savunma amaçlı zırhlar sadece askerler için değil hayvanlar için de kullanılırdı. İncelenen metinde fillere zırh giydirildiğine dair şöyle bir örnek tespit edilmiştir:

Ve pençe-yi pīl kim orduda érdi barı ġāh keçimler kéydürdiler. (264a/18)

Kuşatma Silahları: Mancınık, Arrade

Timürlü ordusunda özellikle kale ve şehir kuşatmalarında silah olarak *mancınıḳ* ve *ʿarrāde* kullanılmaktaydı. *Mancınık* ağır taşları atmaya yarayan bir silah, *ʿarrāde* ise küçük taşların atıldığı bir aletti (Bozkurt, 2003: 566; Kanar, 2016: 1421, 960). Timürlü Devleti'nde mancınıklar sayesinde kale ve evler yıkılarak şehirler alınıyordu. Mancınıkların kurulduğu yer ne kadar sağlam olursa düşmanlara karşı o kadar güçlü bir savunma hattına sahip olunuyordu:

Basa mancınıḳ taşı bile burç ve bāreni yıḳtılar. (84a/5)

Bir mancınıḳnı ol mancınıḳ kim ḳalʿa içidin Ṣāḥib-Ḳırān'ġa taş atıp édiler anıṅg ötrüsiġa olturġuzup taş attılar. (237a/12)

Basa bahādırlar barıp mancınıḳlar ve arādeler tertīb ḳıldılar. (317b/4)

Yardımcı Silah Olarak Yararlanılan Hayvanlar: At, Deve, Fil

Timürlü ordusunda savaş zamanlarında etkin olarak bazı hayvanlardan istifade edilirdi. *Zafer-nâme-i Emir Temür*'de de tespit edilen bu hayvanların başlıcaları *at, fil* ve *deve*dir.

Emir Timür "Sipahilerin Silah ve Levazımat" başlıklı tüzüğünde savaşa giderken onbaşılardan beş, yüzbaşılardan ise on tane atı beraberlerinde getirmelerini emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 104). At, önemli bir silah aracı olduğu gibi aynı zamanda süvari birliklerinin önemli bir posta teşkilatını da oluşturuyordu (Lamb, 2009: 205). Atlar sayesinde bölükler arasındaki haberleşme hızlı bir şekilde gerçekleşirdi. Öte yandan develer de kışa dayanıklı ve zorlu hava şartları için kullanılması tercih edilen hayvanlar olarak Emir Timür'ün ordusunda yer alırdı:

Ve özi devlet bile ḳaytıp menzilide tüşüp fermānladı kim: "Her dervāzede bir cemāʿat kişini ḳoydursunlar ve şehr içide at ve téve ve esliḥadın her ne bolsa kéltürüp dīvānġa tapşursunlar." (103a/1)

Timürlü ordusunda filler de en az at ve develer kadar hem savaşta düşman ordusunu ürkütmek ve düşmanlara karşı savunma silahı olarak hem de savaştan önce ordunun yükünün taşınmasında araç olarak kullanılırdı. Filler uzun seferlere de dayanıklı hayvanlardı. O yüzden Timürlü ordusunda sıklıkla tercih edilirdi (Clavijo, 2008: 228).

Devlet-i Témür-Tavacı ve Meṅgli-Ḫvāce ve ḳoşun bégleri özlerini pīllerġa urup Hindū'lar kim pīller üstide turup érdiler barçanı oḳ żarbı bile tüşürdiler. (207a/6)

Kavram Alanı Olarak "Düşman, Düşmanlık, Savaş Esiri"

Emir Timür düşmanlarına karşı hoşgörülü davranır, kendisine düşmanlık edip sonradan pişman olarak huzuruna gelenlerin düşmanlığını ise unutur ve onlara hâmilik yapardı. Öte yandan komutanına yüz çevirip, devletinin hakkını vermeden beyine hıyanet edenlerden kendi ordusuna katılmak isteyenleri ise düşman addedip bu kişilerden sadakatsizliklerinden dolayı nefret ederdi. Emir Timür "Dost-Düşmana Muâmele" başlıklı tüzüğünde tecrübelerini paylaşırken akıllı düşmanın ahmak dosttan daima iyi olduğunu ve dostunun düşmanını da kendi düşmanı gibi saydığını ifade etmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 74-75, 111-112).

İncelenen metinde de "düşman" anlamında *yaġı / yaḳı* ile Farsça kökenli *düşmān* ve *ʿaduv* (Kanar, 2016: 654, 959) kelimeleri yer almaktadır. "Düşman" ibaresinin kavram alanına giren terimler olarak da "düşmanlık" anlamında Arapça kökenli *ʿadāvat*, "düşmanın bulunduğu yer" anlamında *ʿaduv-gāh* (Kanar, 2009: 1239, 1241) ile "düşman olmak, düşman yollamak, düşmanlık etmek, düşmanlık yapmak" anlamlarında sırasıyla *yaġı bol- / ér-, yaġı sal-, yaġılıḳ ét-, yaġılıḳ ḳıl-* kelimelerini sıralayabiliriz:

Taṅglası yaġınıṅ ḳaravulları at izidin maʿlūm ḳıldılar kim çérig sudın ötüp-turur. (23b/1)

Kéçe bolġanda Buraldı ve inisi Bāyezīd, yaġı bolup Cihān-şāh başıġa şebiḫūn kéltürdiler. (109a/19)

Emir Timür "Hükümet Tutma" başlıklı tüzüğünde hırsız ve eşkıyaların yasaya göre cezalandırılmasını, işsiz olan kişilerin şehirde başıboş bırakılmamasını ve nefsi bozulmuş olanların da memleketten uzaklaştırılmasını emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 117).

İncelenen metinde de kavram alanı itibariyle "yol kesen, eşkıya, yağmacı" için, "yağma" anlamındaki *ḳaraḳ* isim kökünden, isimden isim yapan *-çı* ekinin gelmesiyle türetilen *ḳaraḳçı* (Clauson, 1972: 652a) ile *yol urġuçı,* "eşkıyalık" anlamında ise *ḳaraḳçılıḳ* ve Arapça kökenli *ġanīm* kelimeleri (Kanar, 2016: 993) karşımıza çıkmaktadır:

Ve yoldaki ʿArab'lar kim yollarnı tutup ḳaraḳçılıḳ érdiler barçanı tutup öldürüp māllarını taladılar. (160a/1)

Emir Timür, düşman tarafından esir olarak düşürülen sipahileri öldürmemiş, kendi ordularına asker olarak katılmak isteyenleri hoşgörüyle kabul etmiş diğer esirleri ise serbest bırakmıştır:

Ve ḫatunlar kim ol ḳalʿadın esīr étip édiler barçanı āzād éttiler. (148a/8)

İncelenen metinde sırasıyla "savaş esiri, köle, tutuklu ve deniz savaşı esiri" ibarelerinin kavram alanı olarak tespit edilen terimler ise şunlardır: *köle,* Farsça kökenli *bendi, dest-gīr, giriftār* (Kanar, 2016: 295, 652, 1159); Arapça kökenli *maḥbūs, esīr* (Kanar, 2009: 1553, 204) ve Batı kökenli *forsa* (ÖTS, 2007: 1609). Metinde "esir almak" eylemi ise *kişi tüşür-* fiil grubu ile karşılanmıştır:

Manṣūr çérigi alarnıñg kinide tüşüp köp kişini tüşürdiler ve baʿżını öldürdiler. (239b/1)

Kavram Alanı Olarak "Vergi, Ganimet"

Emir Timür zamanında düşman topraklarının yağma ve talan edilerek alınması sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Timürlü ordusu kale ve şehir kuşatmalarından önce karşı tarafa casuslar göndererek onlar aracılığıyla aman vergisi isterdi. Şehrin yağmalanmasını istemeyen yöneticiler bu vergiyi vermeye ikna olurlarken vermemek için direnen şehirler yağmalanır ve bazı yıkım ve ölümler meydana gelirdi:

Ve māl-ı āmān şehrġa salıp tört künde aldılar. (80a/2)

Şeyḫ-Nūre'd-dīn-Bég ve Āllahdād ḳalʿaġa māl-ı āmān üçün kirdiler. (200a/5)

Kelime anlamı itibariyle "yardım vergisi" anlamına gelen *māl-ı āmān* vergisi şehrin ulema ve şeyhlerinden alınmaz, genellikle ileri gelen tacir ve zenginler ile yerli halk bu vergiyi karşılamakla yükümlü olurdu (Roux, 1994: 197-198). Bir çeşit "kurtulma parası" olarak da tanımlayabileceğimiz bu vergiyi toplamakla yükümlü vergi memurlarına ise *muḥaṣṣıl* adı verilirdi. Muhassıllar mâl-ı âmân vergisinin ne kadar olacağını da belirleyebiliyorlardı. Muhassıllar vergi toplarken bazen halka da zulmedebiliyordu:

Cākü-Bég ve Seyfü'd-dīn ve Aḳ-Buġa ve Élçi-Bahadır ve Devlet-Şāh Baḫşı'ġa bulardın her biriġa meblaġı raḳam ḳıldı ve muḥaṣṣıl ḳoydı kim raḳam bolġam mālnı tüşürġay. (30b/12)

Ol muḥaṣṣıl ġażābıdın özige bıçaḳ urdı. (253b/15)

Emir Timür döneminde toplanan ve hazinesine aktarılan vergilerden ikisi de çiftçilik mahsullerinden alınan *māl-ı ḫarāc* ile *bāc* olarak adlandırılan ticari vergilerdir:

ʿĀlemdeki pādşāhlar anga *bāç* u *ḫarāc bérgeyler.* (73a/17)

Timürlü zamanında savaşlardan pek çok ganimet elde edilirdi. Emir Timür, tüzükatında Sivas ve Gürcistan kalelerini kendisine tâbi ettikten sonra kale içinden çıkmayarak direnenleri kökünden yok ettiğini ve onlardan alınan malları kahraman askerlerine paylaştırdığını söylerdi. Emir Timür ödenecek mallarını gönüllü olarak vermeyen kişilere ilk aşamada zor kullanılmamasını ve onlara yasa yollarının anlatılmasını emrederdi. Ayrıca Emir Timür alınan tüm mal ve eşyaların da girdi defterine yazılmasına önem verirdi (Şakirov ve Aslan, 2010: 64, 90-91). İşte savaştan elde edilen tüm bu ganimetlere Moğolca kökenli *olca* (олз) adı verilmektedir (Yakubovskiy, 1976: 181; Lessing, 1960: 610a; Doerfer, I, 1963: 143-145):

Ve köp ḳız ve ḫatun olca alıp ḳayttılar ve hümāyūn ordugġa ḳoşuldılar. (99b/15)

Kavram Alanı Olarak "Ödül ve Ceza"

Emir Timür, askerlerine değer verir onları sıklıkla ödüllendirirdi (Aka, 2017: 164). Timürlü Devleti'nde yer alan ödüllendirme şekillerinden biri suyurgal uygulamasıydı. Köken itibariyle Çince olduğu düşünülen ve Eski Uygur Türkçesinde *tsoyurḳa-* fiil kökünden *-l* fiilden isim yapma eki ile türetilmiş olarak karşımıza çıkan bu kelime "merhamet etme, acıma" anlamlarıyla kullanılıyordu. Moğolcada ise *soyurgal* kelimesinin "hediye, bağış" kavram alanıyla yer aldığı görülür (Clauson, 1972: 558a; Caferoğlu, 1968: 251; Doerfer, I, 1963: 351-353). Devlet hizmetinde bulunan askerlere büyük başarılar karşılığında mükâfat olarak emlak ve arazi verilirdi. Selçuklularda ıkta terimine karşılık gelen ve savaşta herhangi bir hizmet karşılığında verilen bağış veya ihsan anlamındaki bu uygulama, Türk-Moğol uluslarında *suyurgal* terimi ile ifade edilmiştir (Togan, 1987: 287). Suyurgal sahibi kişi bir yandan vergilerden muaf olurken öte yandan ordu için asker yetiştirmekten de sorumlu tutulurdu (Paydaş, 2006: 201). Emir Timür zamanında suyurgaller genellikle düşmanlara karşı gösterilen kahramanlık ve yiğitliklerden sonra askerlere verilen arazi, vilayet, kale gibi çeşitli mülklerden

oluşurdu. Buna örnek olarak Emir Timür'ün Emir Ali Musalla'ya Kerkük kalesini *suyurgal* olarak vermesi gösterilebilir:

Basa Ṣāḥib-Ḳırān ol ḳal'anı Emīr-'Alī-Mūṣallā'ġa suyurġal bérdi. (160a/7)

Emir Timür'ün bir diğer ödüllendirme şekli, askerlerin vergi ve devlet hizmetinden muaf tutulduğu ve kendilerine maddi olarak geniş imkânlar tanındığı *tarhanlık* uygulamasıdır (Aka, 2017: 164-165). Timürlü Devleti'nde takip edilen ve hükümdarın isteği doğrultusunda verilecek kişi ve kurumların belirlendiği bu tarhanlık uygulaması nesilden nesile geçerdi ve verilen kişiye herhangi bir suçtan ceza görmeme ayrıcalığı tanırdı (Özyetgin, 2002: 823, Kafesoğlu, 1998: 243). Osmanlı Devleti'nde "muafiyet" veya "musellemiyat" olarak tabir edilen bu tarhanlık uygulaması, Türk-Moğol ulusları zamanında ise devlete hizmeti dokunan yüksek rütbeli memur ve arazi sahiplerinin kendi topraklarının vergisinden muaf tutulması hususunda verilen bir imtiyaz ve şeref rütbesi anlamını kazanmıştır (Togan, 1987: 293).

Barçanı seyl-āb at ton bérdi ve tarḫanlıḳ nişānlar bérdi. (123b/3)

Metinde *tarḫan ḳıl-* ibaresinin imtiyaz anlamının dışında "serbest bırakıl-" kavramıyla da yer aldığı görülmektedir:

Ser-Ḫocend vilāyetidin tüşgen esīrlerni ḳutḳarıp érdi bu cihetdin Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān anı yaḫşı seylāb-ı suyurġallar bérip tarḫan ḳıldı. (107a/6)

Emir Timür "Emirler, Vezirler, Sipahi ve Raieyeye Ödül ve Mertebe Verme" başlıklı tüzüğünde hangi emir bir memleketi fetheder veya bir orduyu yenerse onun üç şeyle ödüllendirilmesini emretmiştir. Bu üç şeyin ilki tuğ ve nakkarenin verilip bahadır unvanının takdim edilmesidir. Emir Timür, memleketi düşmanların elinden kurtaran emirlerden ilkine bir tuğ, ikincisine iki, üçüncüsüne üç, dördüncüsüne de dört tuğ ve nakkare vererek onları tümentuğ ve çartuğ mertebesine yükseltmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 101, 103):

Ṣāḥib-Ḳırān anı yaḫşı körüp zer-beft ton ve altun kemer ḫançer ve tuġ ve neḳḳāre bérip icāzet bérdi. (230b/5)

Emirlik rütbesi gibi bahadırlık rütbesi de ırsiydi fakat bahadırlar emirlerden daha az itibar görürdü (Manz, 2017: 319-320). Timürlü ordusunda belirli bir hizmetin karşılığı olarak verilen bu rütbe ve unvan, kelime anlamı itibariyle "savaşlarda, çarpışmalarda gücü ve yılmazlığıyla üstünlük kazanan veya yiğitlik gösteren (kimse)" demektir (TS, 1988:199):

Ve Ḫıtay bilen Şeyḫ-'Alī Bahadır'nı barça bahadırlarnıṉ̂ uluġı ḳıldı. (49b/12)

Cihān-Şāh-Bahadır bu ḥālnı körüp çérigi bilen alarnıṉ̂ elini tutup ḳılıç żarbı bile alarnı ḳaytardı ve Ḳulunçaḳ-Bahadır taḳı ḥamle étip muḫaliflerdin bir ḳoşun kişisini ḳaytardı. (125a/9-10)

Emir Timür askerlerine verdiği ödüller kadar suç işleyenlere karşı uyguladığı cezalarla da adından sıklıkla söz ettirmiştir. Cezalar, Cengiz Han yasasına göre verilirdi. "Dost-Düşmana Muamele" başlıklı tüzüğünde bir sipahinin şehrin hâkimi olduktan sonra mülkünü korursa yüksek rütbeye çıkarılıp kendisine hürmet edilmesini öte yandan vefa göstermeyip düşmanla anlaşıp mülkünü düşmana verirse ölüm ile cezalandırılması gerektiğini emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2011: 111). *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "ölüm cezası" yasaḳ kelimesi ile karşılanmıştır:

Néçe kündin soṉ̂ Şāhzāde-Şāhruḫ günāhını tilep yasaḳ tayaḳı urup ḳoydılar. (243b/16)

Ayrıca "ceza" kelimesinin kavram alanını oluşturan "öldürmek, yaralamak, yıkmak, yok etmek" anlamları metinde şu birleşik fiillerle ifade edilmiştir: *ḫarāb ḳıl-, ġavġa ḳop-, ḳan aḳtur-, ḳanıġa kir-, ḳanını tile, tirig ḳoyma-, mecrūḥ kıl-, ḳatl ḳıl, sātūrlar ḳoy-* .

Sonuç

Emir Timür'ün siyasi, sosyal ve idari hayatına dair bilgilerin yer aldığı *Zafer-nâme-i Emir Temür* adlı eser, üst başlık "askerlik" olmak üzere bu terim etrafında kullanılan tüm kelimeler bağlamında incelenmiş ve tespit edilen terimlerden yola çıkılarak aşağıdaki kavram haritası oluşturulmuştur:

ASKERLİK		
Ordu / Asker	çérig, ordu, ḫeyl, sipāh / sipeh, sipāhī, leşker, ʿasākir; atlıġ / atlıḳ, yayaḳ, piyāde; yasal / yesel, ṣaf	*yasal baġla-, tart-;* *çérig bol-, sal-, tart-*
Askerî Görevliler; Muhafız / Nöbetçi **Haberci, Kılavuz**	yasavul, kütval, der-bān, ḫāzin, mevkib; tavācı, yurtçı, żābit, mülāzım	*yasavulluḳ ḳıl-, kütval ḳoydur-*
Askerî Birlikler / Kollar	tümen, hezāre, ḳoşun / ḳoşul; serdār, sipeh-dār; aġruḳ / aġrıḳ, ḳaravul, ḳaravulluḳ, hiravul, meymene, meysere, cevānġār, ḳol, ġūl, öñg ḳol, sol ḳol, çiġdavulluḳ, yurtavul, ılġar	*manġlay ét-, ılġar ḳıl-, ét-, sal-;* *ḳaravul bol-, ḳıl-; hiravul bol-, ét-, ḳıl-; meymene bol-, ġūl ét-, ılġar sal-, yiber-*
Savaş, Savaşçı, Savaş Alanı: Savaşmak	ceng, rezm, cihād, ġazā, ḥarb, vaḳayiʿ, fetḫ, uruş; dil-āver, ceng-cūy, rezm-cūy, cerrār, uruşçı; bulcar, kār-zār, maʿreke	*uruş-, uruşla-, vuruş-, uruş sal-, bol-, ét-, kéltür-, ḳıl-; at sal-, çérig yıġuştur-, tart-; ceng sal-, fetḫ ḳıl-, rezm ḳıl-, uruşḳa yüzlen-, fermānla-; ġazā niyetiġa atlan-, ġazā niyeti ḳıl-, ġazā libāsıdın çıḳ-*
Saldırı, Hücum, Akın, Savaş Narası: Kuşatmak	şebiḫūn, yorış, yoruş, yorır, aḳun, çapḳun, ġāret, süren	*süren sal-;* *bas-, al-, ur-, çap-, çapış-, başıġa tök-, kişi bas-, ortada al-, ḳışlaḳ saldur-, ḳılıç çıḳar-, sal-, ur-, tart-*
Silah **(Saldırı, Savunma, Kuşatma, Diğer)**	yaraġ / yaraḳ, yaraġlig / yaraḳlıḳ, cībe-ḫāne, cībe;	*yaraġla-, oḳ at-, tég-, yét-, ur-;*

	oḳ, yay; ṣadaḳ, taḫṣ; ḳılıç, ḳılınç, tīġ, şimşīr, niyāmī, ḥamāyil; neyze, zūbīn, süñgü / süñgi; ḳamçın, ḫancer, dō-şāḫe, keçim, ḫūd-külāh, ḫūy, ḳalġan / ḳalḳan; mancınıḳ, ʿarrāde; at, téve, pīl	*oḳla-, oḳlat-, çelle üz-, ḳılıç tég-, tégür-;* *zūbīn u tīr tök-, sanç-*
Düşman, Düşmanlık, Savaş Esiri	yaġı / yaḳı, düşmān; ʿaduv, ʿadāvat; yol urġuçı, ḳaraḳçı, ḳaraḳçılık, ġanīm; bendī, dest-gīr, giriftār, maḥbūs, esīr	*yaġı bol- / ér-, sal-; yaġılıḳ ét-, ḳıl-;* *kişi tüşür-*
Vergi, Ganimet	māl-ı āmān, muḥaṣṣıl, māl-ı ḫarāc, bāc; olca	*māl-ı āmānī sal-;* *ḫarāc bér-, al-, ḳıl-;* *bāc al-, bér-, yiber-;* *olca ḳıl-, al-*
Ödül, Ceza	suyurġal, tarḫanlıḳ, tuġ, nekkāre, bahadır, bahadırlıḳ / bahadırluġ / bahadırluḳ; yasaḳ	*suyurġal bér-, tarḫan ḳıl-, ḫarāb ḳıl-, ġavġa ḳop-, ḳan aḳtur-, ḳanıġa kir-, ḳanını tile, tirig ḳoyma-, mecrūḥ kıl-, ḳatl ḳıl, sātūrlar ḳoy-*

Zafer-nâme-i Emir Temür adlı eserde, askerlik teriminin *ordu*dan *ödül ve ceza*ya kadar 9 farklı kavram alanı tespit edilmiştir. İsim türünde 118, fiil türünde ise 90 olmak üzere toplam 208 farklı terimin tasnif edildiği bu çalışmada, askerî söz varlığının geniş bir bölümünü, *kullanılan savunma ve saldırı silahları* oluştururken ikinci sırada *savaş, savaşçı, savaşmak* üçüncü sırada da *askerî birlikler / kollar* ile ilgili terimler yer almaktadır. Bu çalışmada, kullanım sıklığı bakımından öne çıkan terimlerle ilgili tafsilatlı açıklamalarda bulunulmuş, nadir olarak geçen terimlerden ise sadece isim olarak bahsedilmiştir. Bu terimlerin tamamı ise sonuç bölümündeki kavram haritasından oluşan tabloda ortaya konulmuştur. Tespit edilen terimlerin düzenlenip birbirleriyle ilişkilendirilmesi sonucunda ortaya çıkarılan bu kavram haritası bize Emir Timür'ün yetenekli ve tecrübeli bir ordu komutanı olarak sahip olduğu planlı ve stratejik askerî hayatının hususiyetlerine dair malzemeler sunmaktadır.

Erken dönem Osmanlı tarih yazıcılığında, 15. yüzyıl itibariyle devletin idari yapısındaki değişikliklerle birlikte Arap ve Fars tarih yazıcılığının etkileri ve Doğu Türklük alanındaki Çin

kaynaklarının Batı dillerine aktarılması sonucunda Çinggis Han ve buna bağlı olarak Emir Timür algısının olumsuz bir bakış açısına dönüştüğü görülmektedir (Alışık, 2014: 171). Öte yandan 14. yüzyılın son çeyreği ile 15. yüzyılın başında Türk-Moğol Devleti'nin mirasına sahip çıkan Emir Timür ve Timürlü sülalesinin, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Kuzey ve Doğu Türklük alanında etkisini hissettirecek bir kültür dairesinin kurulmasında önemli katkıları olmuştur. Özellikle Türk askerî teşkilatının ve ordu düzeninin geliştirilmesinde ve Türk'ün millî ve kültürel kimliğinin oluşturulup devamlılığının sağlanmasında hususi derecede rol oynadığı görülmektedir.

15. yüzyılda temelleri atılmaya başlanan, 16. yüzyıl itibariyle Timürlü sülalesinin siyasi birliği zamanında Nevâyi ile birlikte ortak yazı dili seviyesine yükselen Klasik Doğu Türkçesiyle pek çok manzum ve mensur eser ortaya konulmuştur. İşte bu yazı dilinin bir ürünü olan ve bu çalışmaya da kaynaklık eden *Zafer-nâme*'de kullanılan çoğu askerî terimin Moğolca kökenli, geri kalan örneklerin ise Arapça ve Farsça ile nadiren Batı kaynaklı olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle askerî birlik ve kolları karşılayan terimlerin neredeyse tamamı Moğolca ödünçleme kelimelerden meydana gelmektedir. Ortaya çıkan bu tabloyu, Çinggis Han'ın kurduğu Türk-Moğol Devleti'nin mirasına sahip çıkan Emir Timür'ün tek merkezli devlet sistemini devam ettirmesinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Askerî söz varlığının fiil kategorisini oluşturan basit ve birleşik fiil türündeki örneklerinde ise Doğu Türkçesinin gramer hususiyetlerinden istifade edildiğini söyleyebiliriz.

Tespit edilen askerî terimler üzerinden yapılmış olan hem morfolojik hem de semantik incelemelerden yola çıkılarak Emir Timür'ün askerî zekâsı ve liderliğinin Doğu Türkçesinin söz varlığına da sirayet ettiğini rahatlıkla takip etmek mümkündür. Öyle ki Emir Timür, Çinggis Han'ın savaş düzenini devam ettirmekle kalmamış, merkez, sağ ve sol kanattan oluşan orduyu her birine ayrı görevler yüklemek suretiyle yedi kola ayırarak yeni bir askerî sistem de geliştirmiştir. Bu kollar, sadece merkez kuvvete değil kumandana karşı da sorumluluk sahibi olmuşlardır. Ayrıca Emir Timür'ün en belirgin askerî vasfı ise askerlerinin gönül rızalarını alarak düşmana karşı stratejik bir şekilde savaşmalarını sağlaması, askerlerinin gösterdiği her türlü faydalı hizmet için onları ödüllendirmesi ve onları daha gayretli savaşmaları için hediyelerle teşvik etmesidir.

Bir milletin dili, o milletin kültürünü, sosyal, idari, siyasi vb. hayatını, değer yargılarını, diğer milletlerle olan ilişkilerini ve hayata bakış açısını tanıklatılabilen söz varlığı ile dikkat çekici bir şekilde gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Türk dilinin tarihî ve çağdaş söz varlığı bu bağlamda incelendiğinde karşımıza Türk tarihine, coğrafyasına, kültürüne, askerî ve idari yapısına malzeme teşkil edecek pek çok veri çıkacaktır. Bu verilerin, Türk dilinin terminolojisini ortaya koyacak şekilde iyi değerlendirilip yorumlanması, Türklük bilincinin doğru şekilde oluşturulması ve sürekliliği için büyük önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

ÖTS → Ötüken Türkçe Sözlük

TAS → Tarama Sözlüğü

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Aka, İ. (2017). *Timur ve Devleti,* Ankara: TTK Yayınları.

Alan, H. (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506),* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Alışık, C. E. (2014). "Orta Asya Türk - Moğol Tarihçiliğinde Türk Soylu Toplulukların Ortak Tarihî ve Edebî Anlayışı Üzerine Katkılar". *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri", I,* (11-13 Kasım

2014), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü, İstanbul, ss. 171-185.

Alışık, C. E. (2016). "Timürlü Devlet Geleneğinde Hoca Ahmed Yesevî Mîrasının Yeri", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu, I*, (26-28 Eylül), İstanbul, ss. 280-294.

Ármin, V. (1862). *Abuska Csagatajtörök Szógyújtemény*, A Magyar Tudományos Akademia Kıadása, Pest.

Barutcu Özönder, F. S. (1996). *Alí Şír Nevāyí Muġākemetü'l-Luġateyn İki Dilin Muhakemesi,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Barutcu Özönder, F. S. (2000). "Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi ve Timür", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal Of Turkish Studies)*, 24 (3), ss. 289-294.

Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Berber, O. (2010). "Muhâkemetü'l-Lügateyn'deki Türk Ordu Teşkilatına Ait Terimlerin Karşılaştırmalı İncelemesi", *Turkish Studies*, 5 (3), ss. 809-904.

Bir, A., Kaçar, M. ve Acar, Ş. (2006). "Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8 (1), ss. 39-67.

Buryakov, Y. F. (2002). "Timur, Timurlular ve Bozkırın Türk Göçebeleri". *Türkler Ansiklopedisi*, C: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 923-932.

Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân-Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, Oxford: Clarendon Press.

Clavijo, R.G. De (2008). *Timur'un Hayatı-Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, (Çev. Z. Ertan), İstanbul: Pozitif Yayınları.

Courteille, P. de Par M. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental, Destiné Principalement á Faciliter la Lecture des Ouvrages de Bâber, D'Aboul-Gâzi et de Mir Ali-Chir-Nevâi,* L'Imprimerie Impériale, Paris.

Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen I*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen III*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen IV*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gül, E. (2014). "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine", *Belleten*, 62 (1), ss. 27-103.

Hıyavi, R. (1995). *Sanglaḫ Mīrzā Mahdī-i, Astarābādī*, Kerec: Merkez Neşriyat.

İlhan, N. ve Şenel, M. (2008). *Av Hayvanlarının Kişi Adlarındaki Yansıması*. *Av ve Avcılık Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 321-336.

İlhan, S. (1990). *Askerlik. Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

İzgi, C. (2002). "Kûtvâl", *İslam Ansiklopedisi*. C: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 503-504.

Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk Bozkır Kültürü,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kanar, M. (2009). *Arapça - Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça - Türkçe Sözlük,* İstanbul: Say Yayınları.

Kesik, M. (2011). *At Üstünde Selçuklular-Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kik, A. (2014). "Zafer-nâme-i Emir Temür, Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buharî (İnceleme-Metin-Dizin)". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,* İstanbul.

Kúnos, D. I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wöterbuch*, Budapest.

Lamb. H. (2009). *Emir Timur,* (Çev. A.G. Bozkurt), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

Lessing, F. (1960). *Mongolian English Dictionary*, Los Angeles: University of California Press.

Macit, E. (2012). *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Erzurum.

Manz, B. F. (2017). *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, (Çev. Z. Bilgin), İstanbul: Kronik Yayınları.

Nicolle, D. (2000). *The Age of Tamerlane*, Oxford: Osprey Publishing.

Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları,* Ankara: TDK Yayınları.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım Ve Kazan Sahasına Ait Yarlık Ve Bitiklerin Dil Ve Üslûp İncelemesi*, Ankara: TDK Yayınları.

Özyetgin, A. M. (2002). *Altınordu Hanlığı'nın Resmi Yazışma Geleneği. Türkler*, 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 819-830.

Paydaş, K. (2006). "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilig*, 39, ss. 195-218.

Roemer, H. R. (1986). *Tīmūr in Iran. The Cambridge History of Iran The Timurid and Safevid Periods*, 6, Cambridge University Press, ss. 42-97.

Roux, J. P. (2008). *Büyük Moğolların Tarihi Babur.* (Çev. L. Arslan Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şakirov, K. ve A. Aslan (2010). *Timur'un Günlüğü - Tüzükât-ı Timur - Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Şemseddin Sami (1317). *Kâmûs-ı Türkî* I, II, (Neşr. A. Cevad), Dersaadet: İkdam Matbaası.

Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lûgat-i Çağatai ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul.

Tarama Sözlüğü I, A-B (2019). Ankara: TDK Yayınları.

Temir, A. (2002). *Moğol (veya Türk - Moğol) Hanlığı. Türkler Ansiklopedisi*, C: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 416-432.

Thackston, W. M. Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Baburnama part three: Hindustan, Chaghatay Turkish text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Yay. Ş.Tekin, G. Alpay Tekin, Farsça Tercümesi ve İngilizcesi: A Hanhan), Cambridge: Harvard University, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları.

Thackston, Wheeler M. Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Baburnama Part One: Fergana and Transoxiana, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Yay. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Farsça Tercümesi ve İngilizcesi: Abdurrahim Hanhan), Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard University, Cambridge.

Thackston, Wheeler M. Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Baburnama Part Two: Kabul, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Yay. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Farsça Tercümesi ve İngilizcesi: Abdurrahim Hanhan), Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard University, Cambridge.

Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors.

Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş 1*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), ss. 155-173.

Useev, N. (2018). "Manas Destanı'nda İslamiyetle İlişkişi Uranlar / Savaş Naraları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Kış, 88, ss. 145-154.

Vámbéry, H. (1867). *Ćagataische sprachstudien*, Leipzig: F.A. Brockhaus

Yakubovskiy, A. Yu. (1976). *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev. H. Eren), Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Yüksel, M. Ş. (2010). "Dönemin Arap Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25 (1), ss. 351-369.